

TABLE OF CONTENTS

	PAGES
PREFACE	iii
DRAMATIS PERSONÆ	iv
INTRODUCTION	v-viii
TEXT OF CĀRUDATTAM	1-57
INDEX OF VERSES	58
TRANSLATION	1-40
NOTES	41-58

All rights reserved by the Publisher.

Printed by :—S. R. Sardesai, B.A., LL.B., Navin Samarth Vidyasaya's
 "Samarth Eherat Press", 41 Budhwar Peth, Poona 2.
 Bound by :—Dr. N. G. Sardesai, L.M. & A.,
 for the Oriental Book Agency, 13 Shukrawar, Poona 2.

PREFACE

The *Cārudatta* attributed to Bhāsa is of perennial interest to the student of Sanskrit literature, as it has given rise to the tantalising problem as to whether it is the original of the *Mṛcchakaṭika*, or an abridgment thereof. It is probable that there is a third alternative to the problem viz. the possibility that the *Cārudatta* is an abridgment of the play 'Daridra-Cārudatta' which is referred to as a *Rūpaka* by many rhetoricians, and the relation between these three plays will be a matter for further research. We have proceeded on the assumption that 'Daridra-Cārudatta' is but an alternative title of the *Mṛcchakaṭika* for reasons given in the introduction. In any case there could be no reasonable doubt that if such a play as the 'Daridra-Cārudatta' has an independent existence, yet there must be a very close, and in fact, a genetic relation between all the three plays.

The present edition is based upon Gaṅgopati Śāstri's edition, with occasional references to Morgenstierne's text as given in his "Über das Verhältnis Zwischen *Cārudatta* und *Mṛcchakaṭika*". I have made use of Gaṅgopati Śāstri's commentary in translating and annotating, and have further referred to Woolner's translation. I here make my grateful acknowledgments to all these writers.

I take this opportunity of expressing my gratitude to Dr N. G. Sardesai, who has undertaken to bring out this publication and lastly my thanks are due to Mr. S. R. Sardesai, B.A., LL.B., the manager of the Samartha Bharat Press, for the very nice printing and get-up of the work.

Prabhakara Niketana,
Deccan Gymkhana, Poona 4 }
29 June 1939 }

C. R. DEVADHAR

DRAMATIS PERSONÆ

Male :—

1.	Nāyaka	...	...	Cārudatta.
2.	Vidūṣaka	...	...	Maitreya, friend to Cārudatta
3.	Śakāra	...	...	Saṃsthāna, a brother-in-law of the king.
4.	Viṣa	...	...	The parasitical companion of Śakāra.
5.	Samvāhaka	...	...	a Shampooer.
6.	Cheṭa	..	.	a servant to Vasantasenā.
7.	Sajjalaka	...	...	Lover of Madanikā.
8.	Vardhamānaka	.	.	a Servant in Cārudatta's house.

Female :—

1.	Ganikā	...	..	The Courtesan Vasantasenā.
2.	Brāhmaṇī	...	...	Wife of Cārudatta.
3.	Radanikā	...	...	A maid-servant of Cārudatta.
4.	Madanikā	..	.	A maid-servant and confidante of Vasantasenā.
5.	Vicchittikā...		}	Maids in Vasantasenā's house.
6.	Caturikā	...		

Besides these, there are the usual stage-manager and his wife, the actress.

INTRODUCTION

The *Cārudatta* presents a very interesting problem to the student of literature. As I have remarked elsewhere* it stands apart from the group and has peculiarities which are not shared by the rest of the plays—such as the absence of the introductory verse, of the *Bharatavākya* and the comparative prolixity of the prologue, in which again, contrary to usual practice the *Sōtradhāra* speaks *Prākṛta*. There is, moreover, no agreement in regard either to imagery, vocabulary, incidents and devices or dramatic irony, which is to be seen in the remaining plays. Recurrences such as the use of the words *सौख्यसंहता*, (*प्रतिमा*, *अभिवेक*), *परिस्पन्द* (*पञ्चरात्र*), or of the sentences *की वाच्यं* (*प्रतिज्ञा*, *स्वप्न*) or *अलमिदानीं भवान् अभिमात्रे संनन्द*। (*स्वप्न* and *अभिमारक*), *सर्वे ज्ञानेदु वसिष्ठो भोभन* (*स्वप्न* IV¹²) are neither numerous, nor peculiar so as to support the idea of common authorship. The stanza *लिप्यतीव तमोऽग्रनि* etc which is common to *Cārudatta* and *Bālacarita* is to be met with in the *Mṛcchakaṭika* also.

The *Cārudatta* is unknown to Sanskrit writers. There are numerous references to a play *Dasidra-Cārudatta*, but these are in the first place references to a complete play and not to a fragment or what appears like one, and secondly, they are more likely than not references to the *Mṛcchakaṭika*. The *Dasidra-Cārudatta* is cited both in the *Nāṭyadarpaṇa* and the *Abhinavabhāratī* as a '*Rūpaka*' (which is a play comprising between five to ten acts) in the course of a discussion on free will and determination in its relation to the dramatic art (*ततो ह्येवायमकाले हरिश्चन्द्रनादिरूपके पुरुषस्यापारस्य मौल्यवाक्यं प्रारम्भाच्च स्युः*). This clearly refers to a conclusion which is brought about by 'Destiny' as in the *Mṛcchakaṭika*, where *Cārudatta* is saved from the gallows purely through the sudden turn of fortune in his favour when he himself had abandoned all hope of life. The

* Vide my "Plays ascribed to Bhāsa, their authenticity and merits."

Darīdra-Cārudatta cannot be the present play for the simple reason that in none of the Mss. is it called so, nor in the body of the play is the hero ever described as दारिद्र्यचारुदत्तः, but always as दारिद्र्यमार्थवाहपुत्र चारुदत्तः. In the Mṛcchakaṭika, however, the expression दारिद्र्यचारुदत्त occurs as many as eight times, and when we remember that our rhetoricians are in the habit of using alternative titles like वामराजचरितम् and रत्नावली for रत्नावली, we need make no doubt that the दारिद्र्यचारुदत्त referred to as a कृत् is no other than the मृच्छकटिक.

In regard to the relation between the Cārudatta and Mṛcchakaṭika, opinion is sharply divided, some believing that the latter is a mere amplified replica of the former, while others hold the opinion that the Cārudatta is a mere abridgment of the Mṛcchakaṭika. As I have thoroughly discussed this question elsewhere, I need only assert here my view that the Cārudatta is abridged from the first four acts of the Mṛcchakaṭika, with a few additions and numerous alterations particularly in the verse portions. It gives us 55 verses for 143 verses in the corresponding portion of the Mṛ. out of which as many as 11 are altogether new. The remaining 44 are common to the two plays, but most of these have lost their smoothness and polish in the altered form in which they are presented in the Cārudatta.

The main differences in the two versions may here be enumerated.—The most important of these is the complete absence of the political background which practically permeates the play मृच्छकटिक. Thus in the prologue there is a reference to king Pālaka (कदा नु मन्त्राणां कृपितेन राज्ञः पालकेन नववधूकेराकलापमिव समुत्पन्नं रिडधमार्तं प्रोक्षित्वे). In act II Darduraka after his scuffle with Māthura, the keeper of the gambling house, refers to the forces of discontent that were rallying round भार्यक (कपिनं च मम शिवशयस्थेन शक्तिरकेन यथा किं

आर्थकनामा मीलाएहाक, सिद्धादेशीन मयासिहो राजा भविष्यनि । सर्व-
आत्मद्विधो जनः सममुसरनि) In act IV there is the proclama-
tion that king Pālaka, disturbed by the seer's prophesy
has arrested Āryaka and flung him in a dungeon, where-
upon Śarvilaka, who has just secured Madanikā for wife,
leaves her to take care of herself and himself proceeds to
join his revolutionary comrades. The Cārudatta studiously
drops all these references.

There is further no mention of Cārudatta's son
Rohasena. In the Mṛ. the child is spoken of as having come
out of the inner court to enjoy the cool evening breeze and
of having dropped into sleep outside, hence the hero asks
Vasantasenā, whom he mistakes for his maid Radanikā, to
wrap the child with his mantle and take it inside the
house. The Cārudatta, however, drops all reference to
Rohasena but in so doing, does not succeed in covering up
all traces of the abridgment, for it retains the sentence
प्रवेष्टवती भव्यनगरम् of the मृच्छकटिक where the causal प्रवेष्टवती
is all right since the maid is asked to take the child inside
the house, while in the Cārudatta प्रवेष्टवती causal becomes
meaningless and ungrammatical.

Similarly there is no reference to a suit in the law-court
(भधिकरणे व्यवहार) The servant of Śākara (the सेट of the
मृच्छकटिक) is not at all mentioned, and last there is a very
great change in the conception of the characters, particularly
that of the विद.

To my mind all these changes are made with a definite
purpose. The author of the Cārudatta, whosoever he was,

..... acts
..... as to
..... w-suit
..... e has
Given us a stage version of the first four acts and has
..... of a complete play and not
..... sub-
..... the
..... the
..... for

a golden cart in place of his clay-cart gives Vasantasenā a pretext for once more leaving her ornaments in Cārudatta's house, and the political back-ground all these are meticulously avoided by our author. The remark अवसितं वाहृतम् represents to my mind the real state of affairs. The end of the fourth act (अमृताह् नारकाह् महुत्, and हनारी मा ननु वर्धय) seems to point to the same conclusion that the author wants to give finality to the play.

With regard to the निधि scheme which is introduced by our author (रत्निके, शुद्धाग्रेन सुवर्णालिकारं त्वम् । पट्टां सप्तम्यां च धारय । अहमहमामनस्याये धारयिष्यामि ।) we feel that confusion is worse confounded, for it necessitates the assumption that the entire action of the story covers but three days; for in the third act, when the, Vidūsaka returns home after the concert he is reminded by the maid that it was the eighth day (the same fact is indicated by the verse अमी हि दृष्ट्वा, . अहमवधत्तम्) and hence he was to take charge of the ornaments. Now in the first act the moon is described as rising up at about 9-30 or 10 p.m. which shows that it was दृष्टवत्, while in act III the same is described as setting sometime after midnight, which clearly indicates शुद्धपक्ष. This leads to the assumption that over a fortnight must have elapsed between the first and third act. But what then would happen to the निधि scheme? Vasantasenā left her ornaments with Cārudatta on पट्टी they were in the keeping of the maid on पट्टी and मममी and were handed over after midnight on the अहमी day to the Vidūsaka when he returned from the music concert, and were stolen from him towards dawn by Śarvilaka. This is a very serious inadvertence from which the Mlechhakapika is happily free, although it is not quite clear in regard to its time-sequence.

With regard to the Prākṛta of the play, we find that Śarvilaka, who speaks मागधी in the सुपुच्छह्, speaks the usual उर्दुमैत्री here. The Śakha speaks मागधी as in the Mlechhakapika, with his peculiar idiosyncrasy of using the palatal ञ for the dental न.

पारद्वयस्य कथावस्तु ।

चारुदत्तस्य नाम ब्रह्मण्यस्य सार्वभौमस्य पुत्रो विप्र उदराद्यवाऽपिषु गन्धर्वविभव-
 सर्वस्य उदराद्यवाऽपिषु निवसति स्म । तस्मिन् उदमनुरागा बभूव-
 सेना नाम गणिका । अथ कदाचिद्राजर्षीष्यो गणिक्यो वा विट्कुलीयेन राज-
 शालेन साकारेणानुगायमाना संभ्राण्या प्रदीपान्धकारपूरितागर्भायां स्थायां
 दिवाचारदलस्य भवतः प्राप्ता सम्प्रादु गृहाद् ईत्वं गृहीत्वा निजामल्ली चार-
 दलकेरी इदमिका ददुः पटन्मेव ईत्वं निजोपायस्यैव प्रविष्टा । अथ विट्
 प्रोत्साहितो राजशालो बभूवसेनापुत्रा इदमिकां पावदु बलादावदुमावसे
 स्म सावस्वाद्यलस्यारयो मीमेधो ईत्वं गृहीत्वा तत्र प्राप्ता । स च तत्र
 प्रपदिता केरी ददुः भूतामेव निर्भयवामास । अथ सवारो भवतगता बभूव-
 सेना स्वया श्री निजोपायस्य इति चारुदत्तं संदिश्य निजगमः । बभूवसेना
 तु परिचारिकाभ्राण्या चारुदत्तेनात्यन्तरप्रवेशनायापिने गुमनोवाप्तिने प्राचार-
 गृहीत्वा विचरिष्यमाना संभूता । अनुपदमेव विदूषदाइनिकाप्रवेशात्प्रादु
 स्य सम्प्रादु लालवान् । बभूवसेनाप्यभयमेव सवापे । तस्य इत्ते च स्वीया
 सुवर्णालंकारान् निक्षिप्यायेमिप्रेयेणानुगाता स्वभवने प्रतिनिवसन्ते ।
 ततोऽप्येगुभाज्जलमेवाहको सुनोपजीवी सुनकरभयाद् बभूवसेनाम
 प्रविष्टा सारनागलस्वयाभवदानेन विधमिनस्वारदलगुणान् प्रशांस । अन
 तस्याभेदः कर्णपूर आगमः परित्यग्ं वर्णधनुमारब्धः । अनेन हि मी
 कोऽपि बराकः प्रयाजको इग्निहन्तमेवार्त्तु । ततोऽप्य पराक्रमेण मुष्ट्या
 ज्जमागमः प्राचारकं दलवान् । ततोऽप्य गुणानुरागित्वमोहायै च विम
 बभूवसेना ददमुक्कन्दितामृत् ।

अथ कदाचिद्राजसभ्येनायेता मदनिकायाः कामुकः सञ्चलको मा
 मुक्तिप्यां कर्तुं प्रवृत्तस्तस्या निजपार्थ रात्री चारुदत्तगृहे सन्धि कृत्वा
 येनया निहितं सुवर्णमाण्डपप्रहारः । तस्य गृहीत्वा बभूवसेनापु
 मदनिकार्थं साहये स्वीयं निवेदयामास । भिष्यन्तरितया बभूवसेनाय
 तदुद्वेगम् । अत्रान्तरे चारुदत्तमकाशात्प्राप्तो विदूषकः “ सुवर्णभा

राशिः " इत्यदिना तन्मन्त्रेण चानन्दनस्य अमर्शितः अन्तर्ली मर्श
 मर्शः । मर्शकोऽपि मर्शिकावयवमनुजेन ' अर्शमन्त्रेण मर्शः'
 इति मर्शमन्त्रः अर्शः । तथा च मर्शः कृष्णमन्त्रेण मर्शमन्त्रेण
 मर्शमन्त्रः । अर्शः तु मर्शः विदुःमर्शमन्त्रेण मर्शः मर्शः मर्शः
 मर्शमन्त्रेण मर्शमन्त्रः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः
 मर्शमन्त्रेण मर्शमन्त्रः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः मर्शः

पात्राणि ।

पुत्राः—

मर्शः—इतिमर्शमन्त्रेण मर्शः मर्शः ।

विदुः—(मर्शः) मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

मर्शः—मर्शमन्त्रः मर्शमन्त्रः ।

विदुः

मर्शः

मर्शः—(मर्शमन्त्रेण मर्शः) मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

मर्शमन्त्रः—(मर्शमन्त्रेण मर्शः) मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

विदुः—

मर्शः—मर्शमन्त्रेण ।

मर्शमन्त्रः—मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

मर्शमन्त्रः—मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

मर्शमन्त्रः—मर्शमन्त्रेण मर्शः ।

IMPORTANT NOTE

As the Sanskrit text of this edition is thoroughly revised, and repaginated, readers are requested to note that in referring to the notes, they should add two to the number of the page reference ; thus notes on page one of text should be read as notes for page three of the text and so on.

श्रीगणेशाय नमः ।

मामनाटकचक्रे

चारुदत्तम्

(नाटके लघु प्रविष्टि मूलका ।)

- मूत्रधातु-किणुमु अत्र पश्यम एव मेदादौ निवृत्तस्य
१ बुभुक्षणात् पुनरप्यपि हि दृग्गन्विन्दु विप्र चक्षुषा अस्ति विप्र
मे अवस्थीयि । (परिश्रमः । जाय मेहं गच्छिष्य जानामि किणुमु
संविधा विदिता न वेति । (परिश्रमः) एहं अन्तर्गतं मेहं । जाय
६ पवितामि । (प्रशिक्षणलोकात्) अहं लोदीनखिदृग्गच्छमात्रा भूमी,
नेत्रभाषणमुगन्धो विप्र गन्धो, मुनिमिलं विप्र परिभ्रमन्तो
बहिर्वातमज्जलो, किणुमु संविधा विदिता । आहु बुभुक्षणात्
९ औदनमत्रं विप्र जीवन्तीं येकतामि । जाय अत्र्यं सहायेमि ।
अत्र्यं । इहो दाय । [किणु लक्ष्य प्रवृत्त एव मेदादौ निवृत्तस्य
बुभुक्षणात् पुनरप्यपि हि दृग्गन्विन्दु इव चक्षुषा अस्ति विप्र
११ वाक्य मेहं गन्धा जानामि किणु लघु संविधा विदिता न वेति ।
गन्धस्मात् मेहम् । वाक्य प्रवितामि । यथा लोदीनखिदृग्गच्छमात्रा
भूमिः, स्नेहोद्भाषणमुगन्ध इव गन्धः, मुनिमिलं विप्र परिभ्रमन्त
१५ बुभुक्षणात्, किणु लघु संविधा विदिता । अथवा बुभुक्षणादनमत्रमिह
अपिलोकं पश्यामि । वाक्यार्थं दायपश्यामि । भावं ! इतस्तावत् ।]
नदी-अत्र्य ! इहमिह । अत्र्य ! दिष्टिजा मुसि आग्रहो । [भावं !
१८ इवमस्मि । भावं ! दिष्टिजा लक्ष्यस्वागतः ।]
मूत्रधातुः-अत्र्य ! किं अत्र्य अग्रहणे मेहे को वि पाररासो ।
[भावं ! किमलक्ष्यमाहं मेहे कोऽपि प्रातरायाः ।]

२१ नदी-अग्नि । [भग्नि ।]

मूत्रधारः-मिदं जीव । मयं भोजनानि भोजनानि भूमिमा होदि ।
[मिदं जीव । मयं भोजनानि भोजनानि भूमिमा भव ।]

२२ नदी-अरय ' मयं मय पदियात्तन्मी भिद्रामि । [भावं ! मयप-
प्रतिपादयन्मी भिद्रामि ।]

मूत्रधारः-अग्ये । किं अरिथ अयमरिथं । भावं ! किमप्य-

२३ पित्रम् ।]

नदी-अग्नि । [भग्नि ।]

मूत्रधारः-एवं देया तुमं अस्मान्मन्तु । अग्ये । किं किं । [एवं

२४ देवास्तन्माभाषयन्तु । भावं ! किं किम् ।]

नदी-पिदं गुहं ददिं तण्डुला अ अरिथ । [एवं गुहं पदि तण्डु-
लाभासि ।]

२५ मूत्रधारः-एदं मय्यं अग्हाणे गेहे अरिथ । [एतन् सर्वमस्माकं
गेहेऽस्ति ।]

नदी-गहि गहि । अन्तळावणे । [गहि गहि । अन्तरावणे ।]

२६ मूत्रधारः-(सरोपम्) आः अणरये । एवं दे आमा छिन्दी-
अदु । अभावं च गमिस्ससि । अहं षण्डप्पवादळण्डुओ विअ
वरण्डी पञ्चदादो दूरं आरोविअ पाडिदो भि । [आः अनाये !

२७ एवं ते आमा छिद्यताम् । अभावं च गमिप्पसि । अहं षण्डप्रवात-
लण्डित इव षण्डः पवंताद् दूरमारोप्य पणितोऽस्मि ।]

नदी-मा भाआहि मा भाआहि । मुहुत्तअं पडिवाळेदु अय्यो ।

२८ सत्वं सज्जं मविस्सदि । लद्धं णाम एदं । अज्ज मम उववासस्स
अय्यो सहायो होदु । [मा विभीहि मा विभीहि । मुहुत्तं प्रति-
पालयवायं । सर्वं सत्वं मविप्पति । लद्धं नामैतम् । अथ समोप-

२९ वासस्यार्थः सहायो भवतु ।]

- बहुमतैः परितुल्यं जायते मायमशितं वा चरन्तं इव मोदन्तं
 ३१ रोमन्थायमानो दिवसं शिशामि, न पुण्येदानीमहं तत्रभवन्नाहं
 हरिश्चन्द्रा गमं वासावनेः साधारणगुणिसुखीयन् सत्यं चरि
 चरिन्वा तस्यायाममेव गच्छामि । अथवाअर्थम् । समीक्ष्यवर्ण्य
 ३२ शेषं जानामि । अथेमादि गुण्यति । बहुदम्प्योद्वेगं भरियति दी
 मानम् । न याचते भक्ष्यमानं, न प्रत्याचष्टे । न स्वत्वहमीदमेन
 सम्पुष्टः । तत् पुनरुद्वेगकार्यं तत्रभवन्नाहं इत्यर्थः कारणाद् गृह्य
 ४२ तानि मुमनसोऽन्तरीवचामश्च । वाचदस्य पार्श्वपरिवर्ती भवामि ।
 तत्रभवन्नाहं इत्यर्थः प्रमाणान् इव सकलप्रतिपक्षानो यथाविमर्शेन गृ
 हेतव्यव्यर्थेयन् इव पृथग्व्यति । वाचदेनमुपमर्षामि ।]
 ४५ (ततः प्रविशति बन्धुमुपहस्यको विदूषकश्चाक्षेरिकाहस्ता वेटी च ।
 नायकः—(दीपे निःश्वस्य) भोः ! दारिद्र्यं खलु नाम मनश्चिन्त
 पुष्टपरय सोच्छ्रान्तं मरणम् । कुतः,

यासां धलिर्भवति मद्गृहदेहलीनां

हंसश्च सारसगणश्च विभक्तपुष्पः ।

तास्येव पूर्ववद्विषयवाङ्कुरामु

बीजाञ्जलिः पतति कीटमुखावलीढः ॥ २ ॥

विदूषकः—अहं दाणि भवं अदिमत्तं सन्तपिषु । पुरुषजोव्वणाणि
 विज गिहजोव्वणाणि ॥ दसाविसोसं अणुहोन्ति । आसमुद्वेगान्

- ३ विपण्णविभवस्स बहुलपक्षचन्द्रस्स जोण्हापरिक्खओ विज
 मयदो एव्व रमणीओ अहं हरिहमावो । [अलमिदानीं भवान-
 तिमात्रं सन्नपुम् । पुरुषपौत्रनानीव गृहपौत्रानि अतु दशाविशेष-
 ४ मनुवभवन्ति । आसमुद्वेगविपणविभवस्य बहुलपक्षचन्द्रस्य ज्योत्स्ना-
 परिक्षय इव भवत एव रमणीयोऽयं दृष्टिभावः ।]

अपिच,

दारिद्र्यान् पुरुषस्य बान्धवजनो वास्ये न मन्निवृत्ते

मन्यं हास्यमुपैति शीलश्रमिनः कामिनः परिप्लायते ।

निर्वेरा विमुग्धीभवन्ति मुहुरः स्फीना भवन्त्यापदः

पापं कर्म च यन् परंपरि कृतं तत्तस्य मग्भाज्यते ॥ ६ ॥

विदूषकः—एते दाणि दामीण्वुत्ता अत्ययायाग गोपदारआ

धिअ ममअभीदा गिहादो गिगाच्छन्ति । घनविगासदुक्खस्स

१ उण चिन्तिअमाणस्स घसन्ते बुद्धस्स मरत्यम्यस्स धिअ अद्दुर-

क्कुरा उद्भमन्ति । ता अलं भवदो सन्दावेण । [एत इदानीं वाग्वाः

पुत्रा भयंभ्यापारा गोपदारका इव मशकभीता गृहाद् निर्गच्छन्ति ।

२ घनविगासादुत्तम्य पुनश्चिन्त्यमाणस्य वसन्ते बुद्धः शरान्मस्ये-

वाऽद्दुराद्दुरा उद्भमन्ति । तदलं भवतः मन्तापेर. .]

गायकः—ययस्य ' किमर्थं सन्तापं करिष्ये । किञ्चाहं दग्धिः,

३ यस्य मम,

विभवानुवशा भार्या समदुःखमुखो भवान् ।

मत्त्वं च न परिभ्रष्टं यद् दग्धिषु दुर्लभम् ॥ ७ ॥

(ततः प्रविशति गणिका सम्भ्रान्ता विदेन शकारेण चानुगम्यमाना ।)

शकारः—चिट्ठ चिट्ठ वज्रशेणिए ! चिट्ठ

किं याशि धावशि पधावशि पक्खळन्ती

शाद्दु प्पणीद ण मळीअशि चिट्ठ दाव ।

कामेण शम्पदि दि जज्झइ मे शळीअं

अज्झळमज्झपडिदे विअ चम्मंखण्डे ॥ ८ ॥

४ [तिष्ठ तिष्ठ वसन्तसेने तिष्ठ,

किं धामि धामि प्रधावमि प्रधन्वन्मती
 माधु प्रमीद न माध्वेने निह तावन् ।
 कायेन मरति हि दृष्टेने मे शरीर—
 मद्रागमप्यतिमिह चर्मन्वन्म ॥ ८ ॥]

विरः—वमन्तमेने ।

किं त्वं भयेन परिवर्तिनमीकुमार्या
 गृत्तोपदेशविशदी परणी शिष्यन्ती ।
 उद्विग्नपद्मपटाभनिविष्टदृष्टि-
 कर्षाप्रानुसार्यकिता हरिणीव यासि ॥ ९ ॥

विरः—भावे । गता गच्छतु वशाशरीणिजा,
 दुर्बेदि अग्नेदि अगुबन्धजन्ती जहा शिगार्त्ता विअ कुषकुलेहि ।
 शणुपुटा मैदृष्टणार्हासा दावेदूर्ण मे दृष्टार्ज दृष्टन्ती ॥ १० ॥
 [भाव ! गता गच्छति वमन्तमेना,

हाभ्यामावाचामनुबध्यमाना वधा कुलार्त्ताव कुक्षुरत्नवत् ।
 मनुपुरा मैमन्तानावहाता संवेदने मे दृष्टये हरन्ती ॥ १० ॥]

विरः—वमन्तमेने ।

किं त्वं परान् पदशतानि नियेशयस्ती
 नागीव यासि पतंगेन्द्रभयाभिभूता ।
 वेगाद्दृष्टं प्रचलितः पवनोपमेयः
 किं त्वो महीनुमयया न हि मेऽस्ति शक्तिः ॥ ११ ॥

गणिका—(समन्तादबन्धेव) पच्छत्तवअ ! पच्छत्तवअ ! परदुदिए !
 परदुदिए ! मदुअरज ! मदुअरज ! सारिए ! सारिए ! हदि,
 १ गद्वो मे परिजणो । एत्थ सजं एव अप्पा रक्खियदुवो । [पत्तवक ।

पल्लवक ! परभृत्किं ! परभृत्किं ! मधुकरक ! मधुकरक ! शारिके !
शारिके ! । हा धिक्, नष्टो मे परिजनः । अत्र स्वयमेवात्मा
रक्षितव्यः ।]

६ शकारः—विच्छेद विच्छेद जाय ! विच्छेद पञ्चदश वा, परहुदिजं
वा, महुअरं वा, शान्तिजं वा, शब्दं वदन्तमाशं वा । के के
तुमं परित्तज्जि ।

किं वासुदेवे शवपट्टणेशे

कुन्तीशुदे वा जनमेजय वा ।

अहं तुमं गण्डिव केशहत्से

दुःशाण्डे शीदमिवाह्वामि ॥ १२ ॥

[विलप विलप ज्ञाते । विलप पल्लव वा, परभृत्किं वा, मधुकर
वा, शारिकं वा, सर्वं कम्पन्तमात्मं वा । कः कम्पन्तं परित्रास्यते ।

किं वासुदेवः शवपट्टणेशः कुन्तीशुतो वा जनमेजयो वा ।

अहं ! वा गृहीत्वा केशहत्से दुःशामनः शीदमिवाह्वामि ॥ १२ ॥]

विदः—वसन्तसेने ! सर्वत्र भयानमिह हृदयं मां कुरु । पश्य,

परिचिततिमिरा मे शीलदोषेण रात्रि-

र्षदुलनिमिरकालास्नीर्णपूर्वा विपदाः ।

मुयतिजनसमंशं काममेतन्न वाच्यं

विपणिषु हतशेषा रक्षिणः साक्षिणो मे ॥ १३ ॥

गणिका—हं इदानीं संसहता संवृत्ता, जो अप्पगुणाणि सअं एव
मन्तेदि । कहं एदे अकय्यं ण करिस्सन्दि । [अहम् इदानीं संश-

१ विता संवृत्ता, व अप्पगुणान् स्वयमेव मन्त्रयन्ते । कयमेतेऽकार्यं न
करिष्यन्ति ।]

विदः—भवति ! क्रियतामस्माकमनुनयप्रमहः । पश्य,

जतयति द्युतौ रोषं प्रभवो भिरमानः

किमिव च रुषितानां दुष्करं मङ्गिषानाम् ।

अनुनयनि समर्थः द्युतौ दीर्घः करोऽयं

युवतिवधपूजाया मां शरीरं च रक्ष ॥ १४ ॥

गणिका-अणुगओ वि सु से भाएदि । [अनुनयोऽपि अत्यन्त
मापयति ।]

राक्षसः-धराक्षशेणिए ! दुद्रु भावे भणादि । बहुमणिअदि सु
दाव मणिअजणदुद्धे अणुणए । पेम्प वासु ।

अथि वसु तिक्खे सिद्धिणीवमेअए

गिबेमि शीतं तव माज्जए हवा ।

अळं तु अग्हाट्टिइकाणि लोशिअ

महे सु ओ होइ न नाम जीवइ ॥ १५ ॥

[वधपूजायामेव । सु सु भावो भजति । बहुमाम्यते अतु तावद् बलवत्त-
नदुर्लभोऽनुनयः । तथ वासु ।

अथिः-अतु तीण्ण शित्तिणीवामेअकः शिवामि शीतं तव मारयेअयवा ।

अळं दवक्काट्टाकाद् रोषणिवा कृतः अतु वो भवति न नाम जीवति ॥ १५ ॥

गणिका-अयं । कुळइणअणारसं सीट्ठपरितोसोवजीविणी गणिआ

सु अहं । [आर्यं । कुलपुत्रजनस्व शीलपरितोषोपजीविनी गणिका

अप्यवदत् ।]

विदः-अतः द्युतु प्रार्थ्यसे ।

गणिका-अय ! इमादो जणावो किं इच्छीअदि शरीरं वा आदु

अळइारो वा । [आर्यं । अस्माज्जनान् किमिष्यते शरीरं वापवा-

दइारो वा ।]

विदः-न पुष्पमोक्षणमर्हति लता । कुत्रय-

१. गणिका-अहं नृ दाणि अजाणे ण मग्गवेत्थं । [अहं गणिश-
भीमाग्गमानं न मग्गवेत्थम् ।]
१२. शकार-यज्जग्गोणिता । अहं भट्ठिपुत्ते कामड्ढये । [वयम्भवेन
अहं भट्ठिपुत्तः कामपिनत्तः ।]
गणिका-मन्ते। मि । [शान्तोऽमि ।]
१५. शकार:-शुगादि भाये । शुगादि । एत्ता यज्जग्गोणिता मे शन्तो
दि नि भगादि । [धृनु भाव ! धृनु । एता वयम्भवेना मां
शान्तोऽमीति भगति ।]
१८. विट:- (भामगतम्) आश्रुष्टमाग्मानं न जानाति मूर्खः । प्वंस
इत्युक्ते श्रान्त इत्यवगच्छति । अपि च,
अभिनवति वचामि सय्यगार्थः
किमपि किमप्यनवेक्षितार्थमाह ।
अनुचितगतिरप्रगल्भवाक्यः
पुरुषमयस्य पशोर्नवावशारः ॥ १६ ॥
(प्रकाशम्) यसन्तसेने ! किमिदं मत्तमभिधीं वेशवामविरुद्धम-
भिहितम् । पश्य,
तरुणजनसहायश्चिन्त्यतां वेशवासो
विगणय गणिका त्वं मार्गजाता एतेव ।
यहसि हि धनहार्यं पण्यमूर्तं शरीरं
मममुपचर भद्रे ! सुप्रियं चाप्रियं च ॥ १७ ॥
गणिका-एसो मे अभिनिवेशो अभिजणेण तुळीअदि । [एष
मेऽभिनिवेशोऽभिजनेन तोल्यते ।]
३. शकार:-भावे ! एता अन्धआळपूळिदग्गम्भीळा छच्छा दीराइ ।
मा सु णाए एत्थ भंशइद्वा । आ कामदेवाणुआणप्पहुदि णअण-

- मनसाप्युत्ते हरिदशायथाह्वुषं चातुदशवहुषं कामेदि गता । इद
 ८ गता गेहगता यकदुषाळः । [भाष ' यथाप्यकारपूरितमार्गता स्या
 ददशने । सा मन्नु ज्ञाना अत्र भ्रंशविनष्टा । सा कामदेवानुवाचान्
 प्रवृत्ति बधनमाश्रमेऽप्युत्ते हरिदशायथाह्वुषं चातुदशवहुषं कामघन
 ९ गता । इदं लम्ब गृहस्थ पञ्चदशम् ।]
 गणिका—(हृदयमाश्रयन्) एदं लम्ब गेहं । दिट्टिजा दाणि अमि-
 सजजणमिगेहेण पिअजजमयीवं उवणीदग्दि । भोदु, तव दाय
 १२ वरिषमं (अरमानि ।) [एतन् लम्ब गेहम् । दिट्टेदानीममित्रजन-
 निरोधेन शिष्यजगमर्मापमुपनीतास्मि । भवतु, एवं तावन् करिष्यामि ।]
 शकारः—(शिरोवध) भाषे ' जट्टा पाण जट्टा । [भाष ! गता
 १४ ज्ञाना गता ।]

बिटः—वर्धे नष्टा । अन्विष्यतामन्विष्यताम् ।

शकारः—भाषे ' ज दिदशदि । [भाष ! न दृश्यते ।]

- १८ बिटः—हन्त वशिष्ठा, शत्रुः । वसन्तमेते ! उपहृष्टोदानीमास्मि ।

वामं प्रदोषनिमिरेण न दृश्यसे त्वं

सौदामनीव जलशेदरसमिरुद्धा ।

त्वां सूचयिष्यति हि वायुवशोपनीतो

गन्धश्च दण्डमुत्तराणि च भूषणानि ॥ १८ ॥

(गणिका सौदामनीव भूषणानि चोन्मत्तयति ।)

बिटः—अहो बलवांश्चायमन्धकारः । सम्प्रति हि,

लिम्पनीय समोऽङ्गानि वर्पतीवाञ्जनं नमः ।

असत्पुरुषमेवैव दृष्टिर्निष्कलतां गता ॥ १९ ॥

अपि च,

मुलभरणमाभधो भवानां वनगद्गने निमिरं च मुत्स्यसेव ।

उभयमपि हि रक्तंऽन्धकारो जनयति यच्च भवानि यच्च भीतः ॥ २०

तथादि—

आलो हयिराया मे महमा निमिग्रवेममश्रुता ।

वन्मीनिनापि ह्येनिमीनिनेवान्धकारेण ॥ २१ ॥

गणिका—अस्मदे निमिग्रिनाममूहं पश्यदुवाच । अस्मो-
अमश्रिणदाए इह अहिअं अन्धआरो । ता इह एव्यं चिट्ठिमे ।

३ (शिवा ।) [अहो निमिग्रिनाममूहि पञ्चद्वारम् । अस्मो गमकि-
नपेहाधिकमन्धकारं । तद् इहैव न्यास्यामि ।]

नायकः—मित्रेय ! गच्छ, चतुष्पथे बलिमुपहर मानुष्यं ।

६ विदूषकः—ए मे मद्धा, अण्णो गच्छदु । [न मे धद्धा, अण्णो
गच्छतु ।]

नायकः—किमर्थम् ।

९ विदूषकः—मम बुद्धी आर्द्धमण्डलगमा विअ छाआ वामेसु
दक्खिणा दक्खिणेसु वामा होइ । [मम बुद्धिरार्द्धमण्डलावेव
पछाया वामेसु दक्षिणा दक्षिणेसु वामा भवति ।]

१२ नायकः—मूर्ख ! यथायिभवेनार्च्यताम् । भक्त्या तुल्यन्ति दैवतानि ।
तद् गम्यताम् ।

विदूषकः—एआई अहं कहं गमिस्स । [एकाग्रहं कथं गमिष्यामि ।]

५ नायकः—रदनिके ! अनुगच्छात्रभवन्तम् ।

रदनिका—सं भट्टा आणवेदि । [यद् भर्ताज्ञापयति ।]

विदूषकः—भोदि ! दीयं अहं णइस्सं । [भवति ! दीपमहं नेष्यामि ।]

८ नायकः—यथा भवान् मन्यते तथास्तु ।

विदूषकः—(दीपं गृहीत्वा) भो रदणिण ! अवाबुद पस्सदुवाचं ।
[भो रदनिके ! अपावृणु पञ्चद्वारम् ।]

१ रदनिका—तह । (नाट्येन द्वारमपावृणोति) [तथा ।]

(गणिका बन्धान्तेन दीप निर्वाणयति ।)

विदूषकः—अविद्या ' अविद्या ' । [अविद्या ! अविद्या !]

२४ नायक—वयस्य ' विमेतन् ।

विदूषकः—अद्यायुदपक्षरदुवारविण्डीविदूषविट्टेण राजमम्माम्हि-
ल्लेण वारेण महसा निमान्छन्तस्स मम हत्थे शिषानुदो दीवो ।

२७ [अद्यायुदपक्षरदुवारविण्डीविदूषविट्टेण राजमार्गमध्यामेन वानेन महसा
निर्वाणयो मम हत्थे निर्वाणिनां वीणाः ।]

नायक—मूर्ख ' धिक् स्यात् ।

३० विदूषकः—अर्थे नु मे अवरत्तं । रत्तणिण ' रत्तल्ल, वडप्पटे मे पडि-
वाट्टेहि । जाय अहं वि अन्धन्तरचडम्मात्तासो वीर्यं गण्डिअ
आज्जण्णामि । (नि'वात्त' ।) [अर्थे ननु मेऽवराजम् । रत्तनिके ।

३३ गण्ड, कणुपडे मां प्रणिशालय । कायइहमप्यव्यक्तकणुशालाद् हंसे
गृहीतवागच्छामि ।]

चेटी—अर्थ ' तद् । (परिश्रमति ।) [अर्थ ! तथा ।]

३६ गणिका—दिट्ठिआ मम पवेसणिमिथं अद्यायुर्धं पक्खदुयाळं ।
अलं चारिअमण । जाय परिमामि । (अन्धन्तर प्रविश्य तिष्ठति ।)
[दिट्ठा मम प्रवेशनिमित्तमवाप्तुं वक्ष्यताम् । अलं चारित्र्यमेव ।

३९ वाचनं प्रविशामि ।]

विट्—(निमोक्षवाचनम्) भवनास्तिमेव वाचिदियमागच्छति ।
भवन्तु, अनया वराकं वप्तायामि । (प्रकाशम्) सुरमिस्नानभूषानु-

४२ विट् इव गन्धः ।

नायकः—आम भाये ' शुणामि गन्धे हावणेहिं । अन्धआत्तपुलि-
देहिं नासापुदेहिं दुट्ठु ण पेक्कामि । [आम भाव ! शृणोमि गन्धे

४५ अन्धनाम्बाम् । अन्धकात्पुलिनाम्भां नासापुटाग्रेण मुहु न पश्यामि ।]

विट्—तिष्ठ तिष्ठ । क यावसि । (चेटी दृष्टान्ति ।)

(चेटी समय भूर्मा यतिना ।)

४८ शकारः—गण्ड भावे ! गण्ड । [गृह्णाण भाव ! गृह्णाण ।]

विटः—

एषा हि वयसो दर्पान् कुलपुत्रावमानिनी ।

केशेषु कुमुमन्यासः सेविनज्येषु धर्षिता ॥ २२ ॥

शकारः—भावे ! किं गहीदा । [भाव ! किं गृहीता ।]

विटः—अथ किम् । एषा गन्धानुसारेण गृहीता ।

५ शकारः—दाशीए पुत्तीए शोशं दाव छिन्दिअ पच्चा माळइशं ।

[दास्याःपुण्याः शीर्षं तावच्छित्त्वा पञ्चाभ्मावपिष्यामि ।]

विटः—गृह्यतां तावन् ।

६ शकारः—(चेटी गृहीत्वा)

एषा हि वासू शिळशि गहीदा केशेषु बालेषु शिळोलुहेषु ।

कूजाहि कन्दाहि छवाहि वात्तं महेशशळं शङ्कलमिशशळं वा ॥ २३ ॥

[एषा हि वासू शिरमि गृहीता केशेषु बालेषु शिरोरथेषु ।

कूज क्रन्द लप वात्तं महेश्वर शङ्करमीश्वर वा ॥ २३ ॥]

(चेटी पलादाकर्षति ।)

चेटी—किं अप्यगिस्सेहि वयसिदं । [किमार्यमिधैर्यवसितम् ।]

७ शकारः—भावे ! जाणामि शल्लयोगेण ण होइ वसञ्जणेणिआ ॥

[भाव ! जानामि स्वरयोगेन न भवति वसन्तमेना ।]

विटः—न मोक्तव्या । वसन्तसेनेवैषा ।

एषा रङ्गप्रवेशेन कलानां चैव शिष्यया ।

स्वरान्तरेण दक्षा हि व्याहर्तुं तन्न मुच्यताम् ॥ २४ ॥

(प्रविश्य)

विदूषकः—(दीपं गृहीत्वा) राअमग्गसद्धिण्णेण सीअमुउमारेण
यादेण पदे पदे विक्खोदिअमाणज्जणिअतरहतेळ्ळपुण्णभाअणं दीवं

कर्दं पि रक्षित्वा तानिदं आश्रितो गृह । [राजमार्गमार्गान्तेन गीत-
मुद्यमोऽपि वातेन परे परे दितोऽप्यमान्यजनितनरकं तेषामप्यन्यं दोष
व्यमपि रक्षित्वा गृहं वागतोऽस्मि ।]

वैरी—(राजा पादेन तावत्-तां दृष्ट्वा) अयम् । मेतेष । अयं
परिभयो आहु अयमेव । [आयं । मित्रेव । अयं परिभयोऽप्यवा-
चनेव ।]

विदूषक—मा दाव, मा दाव । (सगद्ग रित शकार च श्रुत्वा दक्षित-
मिदंति ।) [मा तावद्, मा तावद् ।]

विटः—अये आर्यचारुदत्तस्य ययस्यो मित्रेयः सत्त्वयम् । नेयमपि
वसन्तमेना । महाप्राप्ता । अन्यशङ्कया स्वस्तिदमसमाभिरनुष्ठितं,
न दर्शन् । पश्यतु भवान्,

अकामा द्वियनेऽस्माभि वाचिन् स्वाधीनयौवना ।

मा भट्टा दाहृया तस्याः प्राप्तेयं शीलवद्गता ॥ २५ ॥

शकारः—अयिदा दृष्टिदक्षयवाहपुत्तश्च चान्द्रदत्तयदुअश्च वेदी
सु इअं, न होह वशश्चशेनिआ । दाहृ, वशश्चशेनि । दाहृ !
अन्धआळं दृष्टिअ अन्तः । वशिदे भावे, अहके दाव वशिदे
वृद्धवाहदशीला । दाहृदा दुवयदे कहे । [अविदा दृष्टिदक्षयवाह-
पुत्तस्य चारुदत्तवृद्धस्य वेदी सन्निधये, न भवति वसन्तमेना । साधु
वसन्तमेना ! साधु । अन्धकारं कृष्णान्तरा वशिन्ने भावः । अहं तावद्
वशिन्न वृद्धवपदशीलया । सर्वथा दुस्तरं कृतम् ।]

विदूषकः—मा दाव । न जुत्तमिदं । [मा तावद् । न जुत्तमिदम् ।]

विटः—भो महाप्राप्ता ! अयमनुनयसर्वस्वमञ्जलि ।

विदूषकः—भोदु, भोदु । अणवरटो भवं । अणुणीदो अह एव
गत्य अवरटो । [भवन, भवन । अनवरटो भवान् । अनुनीतोऽस्मे-
वाप्रापराहः ।]

(चेटी शब्द मूले पठितम् ।)

१८ शब्दः—भावे ' गच्छ । [गृह्णात भाव ' गृह्णात ।]
विट—

एषा हि वयसो दशान् कृत्वाप्राप्तमभिनी ।

केनेषु कुमुदव्यामैः मेदिन्येन चर्विता ॥ २२ ॥

शब्दः—भावे ' किं गरीदा । [भाव ' किं गृहीता ।]

विट—अथ हिम् । एषा गृह्णातुमारेण गृहीता ।

१ शब्दः—दासीत् गुणीत शीघ्रं दादु शिन्दिअ पक्षा मातृदुग्गे ।
[दास्याःपुत्र्याः शीघ्रं मातृदुग्गा पक्षात्मातृदुग्गामि ।]

विट—गृह्णातुं नायन् ।

२ शब्दः—(चेटी गृहीता)

एषा हि यान् शिञ्जति गृहीता केनेषु बालेषु शिञ्जोदुद्गु ।

कृजादि कन्ददि लघादि वार्त्तं महेन्द्रलं गच्छन्मिन्द्रलं वा ॥ २३ ॥

[एषा हि वाम् नितमि गृहीता केनेषु बालेषु शिञ्जोदुद्गु ।

कृज कन्द लघ वार्त्तं महेन्द्र गच्छन्मिन्द्रलं वा ॥ २३ ॥]

(चेटी वलादाकर्षति ।)

चेटी—किं अप्यभिरसेहि ववसिर्द । [किमाप्यभिरस्येवमिति ।]

३ शब्दः—भावे ! जानामि शब्दयोगेण न होइ वदन्तमेना ॥

[भाव ! जानामि शब्दयोगेण न भवति वदन्तमेना ।]

विट—न मोक्तव्या । वदन्तमे त्वया ।

एषा रङ्गप्रवेगेन कलानां चैव शिञ्जया ।

स्वरान्तरेण दम्भा हि व्याहृतं तत्र मुच्यताम् ।

(प्रविश्य)

विदूषक—(दीपं गृहीत्वा) राअमग्गसङ्किण्णेण सोअमुउमारेण

३ वादेण पदे पदे विक्खोहिअमाणजणिअतरङ्गनेच्छपुण्णभाअणं दीवं

- कट्टं वि रविरज्ज गण्डिअ आअरो गिट् । राजमागवत्ताजेन जीत-
मुमुमारोण बानेन पदे पदे विओर्यमाणअमिनगरहमेत्तपूर्णभाजन इति
१ कथमपि रक्षित्वा गृहं वागजोऽस्मि ।]

- वेदी—(शकार पादेन ताडय-त्तां रक्षि-त्वा । अरय ' मेनेअ ' अय
परिभयो आदु अक्केवो । [आर्य ' मित्रेय ! अय परिभयोऽथवा-
१ कलेय ।]

विदूषकः—मा दाव, मा दाव । (लम्बे विट शकार न रघु ताडित
मिदृति ।) [मा तावद्, मा तावद् ।]

- २ विटः—अये आर्यचारुत्तम्य वयस्यो मित्रेयः रत्नवत् । नेयमपि
वसन्तमेना । महाप्राण ! अन्यशङ्कया रन्विदमस्माभिरनुष्ठित,
न दर्पान् । पश्यतु भवान्,

अवामा द्वियनेऽमामि कापिन् स्वाधीनयौवना ।

मा भष्टा शङ्कया तस्या प्राप्तेय शीलवञ्चना ॥ २५ ॥

शकार.—अविहा दट्टिहसत्थवाहपुत्तदश चात्तुदमवहुअदश वेदी
मु इअं, ण होह वडाअरोणिआ । शाट्ट, वडाअरोणि ' शाट्ट ।

- १ अन्धआलं वट्टिअ अन्तटा वट्टिदे भावे, अदके दाव वट्टिदे
कूडरावहरीअ । जीवहा दुक्करहं कहे । [अविहा दट्टिसार्थवाह-
पुत्तस्य चारुत्तवट्टस्य भेटी स्तम्भवे, न भवति वसन्तमेना । माधु
१ वसन्तमेने ' माधु । अन्धकारं कृत्वान्तरा वट्टितो भाव । अहं तावद्
वट्टिनः वट्टक्करणीया । सर्वथा दुष्करं कृतम् ।]

विदूषकः—मा दाव । ण जुत्तमिदं । [मा तावद् । ॥ जुत्तमिदम् ।]

- १ विटः—भो महाप्राण ! अयमनुनयसर्वस्वमञ्जलिः ।

विदूषकः—भोदु, भोदु । अणवरटो भवे । अणुणीदो अह एव
एत्थ अवरटो । [भवतु, भवतु । अणवरटो भवान् । अणुणीतोऽहमे-

- ११ चापराधः ।]

शकारः—भावे ! दिष्टं नु भाआणि तं दृष्टिदृशत्यवाहपुत्रं
 चालुदत्तवदुअं । [माव ! एवं ननु विवेचि तं दृष्टिमात्रंवाहपुत्रं

१५ चारुदत्तवदुअम् ।]

विदः—सत्ये भीतोऽस्मि ।

शकारः—किदं भावे ! किदं । [कम्माइ माव ! कम्मान् ।]

१८ विदः—तस्य गुणेभ्यः । पडयतु मयाम्,

म मद्विधानां प्रणयैः कृजीकृतो

न तस्य कश्चिद् विमर्शमण्डितः ।

निशपभंशुष्क इव हवी महान्

नृणां तु कृष्णामपनीय शुष्यति ॥ २६ ॥

महामाह्वय ' अयमर्थः ' मार्थवाहपुत्रस्य न कथयितव्यः ।

(निःक्रान्तो विदः ।)

शकारः—माळिश ! वहुअ ! माळिश ! भणेहि तं दृष्टिदृशत्यवाह-

१ पुत्रं चालुदत्तवदुअं मम वअणेण—प्राअशाळे शण्ठाणे शवट्टेण

शीरोण अणुवन्ध भणादि—णाइअदत्थिआ वसअशोणिआ णाम

गणिआदारिआ शुवण्णवण्णा दुवेहि अम्मेहि वट्टकारेण णीअमाणा

६ महन्तेण शुवण्णाळकारेण तव गेहं पविट्ठा । सा शुब्रे णिव्याअइ-

दव्वा । मा दाव तव अ मम अ दालुणो गोहो होदि ति । वहुअ !

माळिश ! इदं च भणाहि—मा दाशीणपुत्त ' वारावदगळप्पविट्ठं

९ विअ मूळकन्दं शीशकवाळं मडमडाइअं । मा नु कवाइशम्पुडप्प-

विट्ठं विअ पक्कवित्थे शीशं दे चुण्णचुण्णं मडमडाइअं ति ।

[मारिय ! वहुअ ! मारिय ! मय त दृष्टिमात्रंवाहपुत्रे चारुदत्तवदुअं

१२ मम वचनेन—राजद्वालः संस्थानकः मपदेन शौरेणानुवन्ध भणति—

नाटकश्रीं वसन्तसेना नाम गणिकादारिका मुवण्णवणो ह्याम्यामावाभ्यां

बलात्कारेण नीयमाना महता मुवण्णालकारेण तव गेहं पविष्टा । सा

- १५ श्री विद्याविदित्तया । मा तावत् तव च मम च दास्य श्रीभो
भवतीति । वदुः ' मासिच ' इह च भग-मा दास्या पुत्र ' पारा-
चनगणप्रविष्टोमव मूलकम् इतिर्वचपात्र मयमहाविष्यामि । मा मनु
१६ वपादमनुदप्रविष्टमिव वदकविन्ध वार्त्तं ते पूर्णं पूर्णं मयमहाविष्यामि
इति ।]

विदुषः—भो ' तट । (दृष्ट्वा दृष्टान्तेऽत्रदति । [भो ' तथा ।]

- २१ गङ्गा —(सर्वतो दिशिंश्च) वटि भाये । गदे भाये । अविहा
भाये ' । [व नाथ । गतो भावः । अविहा भावः ।]

(विमान्त दास्य ।)

- २४ विदुषः—विदे देवक्यं नि तत्तद्दोषो निवेदुस्मामो । भोदि '
अवर्णीअनु दे दिअअमण्णु । अअं युत्तन्तो अरुभन्तरं न पेसि-
दण्णो । [इति देवकावमिति तत्रभवतो निवेदुविष्यायः । भवति ।
२५ अपवीयतां ते दृष्टमण्यु । अथ वृत्तान्तोऽभ्यन्तरं न प्रेक्षितव्यः ।]
वेदी—अद्य ' रत्तिअ म्मु अहं । [आर्यं ! रत्तिअ नव्वडम् ।]
विदुषः—अदि गण्णामो । [अदि गण्णवः ।]

- ३० (उभो परिश्रान्तः ।)

नायकः—भद्रे ! कृत देवकार्यम् ।

गणिका—(आत्मगतम्) परिश्रान्ति मं सहावेदि । भोदु, रत्तिअ-

- ३१ दग्धि । [परिश्रान्त इति मां जहाययति । भवतु, रत्तिनास्मि ।]

नायकः—मारताभिलाषी प्रदोषः । तद् गृह्यतां प्रायश्चम् ।

गणिका—(प्राचारक गृहीता वदपंम्) अणुदासीणं ओश्यणं मे पड-

- ३६ यामगन्धो मूदि । [अनुदासीनं बौधनमस्य पटवत्सगन्धः शूचयति ।]

नायकः—रत्तिके ! प्रवेश्यतामभ्यन्तरचतुःशालम् ।

गणिका—(आत्मगतम्) अभाहणी अहं अरुभन्तरापवेसस्स ।

- ३९ [अभागिन्वदसभ्यमारप्रवेसस्य ।]

नायकः—किमिदानीं न प्रविशामि ।

गणिका—इदानीं अहं किं भणिष्ये । [इदानीमहं किं भणिष्यामि ।]

४२ नायकः—रदनिके ! किं विनम्यसे ।

(रदनिकाविदूषकादुत्सृज्य)

षेडी—भट्टिदारअ ! इअ भिह । [भट्टिदारक ! इयमस्मि ।]

४५ नायकः—इयमिदानीं का ।

अविज्ञानप्रयुक्तेन घर्षिता मम वाममा ।

संरुता शरदभेग चन्द्रलेखेव शोभते ॥ २७ ॥

गणिका—(भाग्यगतम्) दीवाल्लोअमूइदरुवो सो एव्व दाणि
एव्वो, जस्म किं अहं निस्सासमत्तल्लिखदं सरीरं उव्वहामि ।

३ दीवाल्लोअमूचिन्नरूपः स एवेदानीं मेघः, यस्य हृतेऽहं निःश्वसमात्र-
रक्षितं शरीरमुद्दहामि ।]

विदूषकः—भो चारुदत्त ! राजसाल्लो सण्ठाणो सवट्टेण सीसेण

६ अणुबन्दिअ विण्णवेदि—णाइअइत्थिआ वसन्तसेणिआ णाम गणि-
आदारिआ अम्हेहि यत्तकारेण णीअमाणा महन्तेण सुवण्णाळङ्कारेण
तुम्हाणं गेहं पयिट्ठा । मा सुवे णिय्याअइव्वयसि । [भोः चारुदत्त !

९ राजशालः संस्थानः सपटेन क्षीपेयानुबन्ध विज्ञापयति—नाटककी
वसन्तसेना नाम गणिकादारिकास्माभिर्वल्लारकारेण नीयमाना महता
सुवर्णालङ्कारेण युष्माकं गेहं प्रविष्टा । सा यो निर्वातयितव्येति ।]

१२ गणिका—हं यत्तकारेण णीअमाणात्ति णं भणादि । भोदु, अअं पत्त-
काळो । (प्रकाशम्) अव्य ! मरणागदग्निह । [हं वल्लारकारेण नीय-
मानेति मनु भणति । भवतु, अयं प्राप्तकालः । आर्य ! इत्युत्तरमस्मि ।]

१५ नायकः—न भेतव्यं न भेतव्यम् । किं वसन्तसेनया ।

विदूषकः—अविहा वसन्तसेणा । (अपवार्य) भो चारुदत्त !

वसन्तसेणा सु इअं, आ भवदा कामदेवानुआणप्पहुदि णअण-

- १८ मत्तसंशुदा सणिगिदिदमणोभवेण हिअण्ण उज्ज्वहीअदि । ता पेक्खदु इअं । [अविहा वमन्तयेना । भो चारुण । वमन्तयेना सविषयं, वा भवता कामदेवानुबानप्रमृति वचनभाद्रमस्तुता
२१ सविहितमनोभवेण रुदयेनोदुहने । तण चउचविसाम् ।]

भाषकः—अथस्य । पश्याम्येनां,

यत्र मे पतितं कामं क्षीणे विभवमश्रये ।

रौप्यं कुपुरुषस्यैव स्वाप्तेष्वेवावसीदति ॥ २८ ॥

गणिका—अदिण्णभूमिण्णवेसपधरिमेणेण अवरुद्धा अहं अउयं सीसेण पमादेमि । [अवणभूमिप्रवेशप्रचरणेनारराद्धाहमार्थं शर्विल प्रमादयामि ।]

- २ भाषकः—यथैवमहमपि तावद्विज्ञानप्रमुत्तेन प्रेष्यसमुदाचारेण सापराधो भवतीं प्रमादयामि ।

विदूषकः—भो ! विषदन्ता ॥ सअदिअं दुक्खिणीदवटीवहा

- ६ अण्णोणं सङ्खिजेसमि । अहं दाणि कं पसादेमि । भोदु, दाणि रदणिअं पसादेमि । रदणिणं पमीदु, पमीदु होदी । [भो ! विषदन्ताविष तावदिवा दुक्खिणवत्तोवदीवन्तोभ्ये ज्ञेययत । अह-
९ मिदानीं कं प्रमादयामि । भवतु, इदानीं रदनिवा प्रमादयामि । रदनिके ! प्रमीदु, प्रमीदु भवती ।]

भाषकः—भवति ! परवानमि । विमनुमिषुनि श्रेह ।

- १२ गणिका—(आत्मगतम्) मटुर् मु इमिउदुव्वं । अदिररणी सु पइम-
ईसणे अइण्णगादाणं इह वसिदुं । ता एव वरिससे । (प्रहस्यम्)
अइ मे अउयो पमण्णो, अअं मे अउहुरो इह एव पिठुदु ।
१५ अउहुरणिमिलं पावा मे अणुसरणि । अहं पि अउयेण ररिरदा
गेहं गन्नुमिण्णामि । [मयुं अउयेहणम् । अउमिणे अउ मयम-
इसने पउउगागवेह वणुम् । तदेव वरिणामि । वरि मे आयेः
१८ मयव, अअं मे अउहुर इहव तिहणु । अउहुरणिमिलं पावा मयव-
वरणि । अइमण्णवेण ररिणा गेहं गन्नुमिण्णामि ।]

नायकः—अन्वर्थमुपनिशानि । मंत्रेय ! गृह्यताम् ।

२१ विदूषकः—ण मे मढा । [न मे मढा ।]

नायकः—गूरु ! गृह्यताम् ।

विदूषकः—जं भवं आणवेदि । आणेदु भोडी । [खद् भवानाशा-
२४ पयति । आनयन् भवती ।]

(गणिका विमुच्यालद्वारं प्रपच्छति ।)

विदूषकः—(गृहीत्वा) रदणितं ! गण्ड गदं सुवज्जालद्वारं तुवं ।

२७ सट्टीण मत्तमीण अ धारेदि । अहं अट्टमीण अण्डाण घाट्स्सं ।
[रदनिके ! गृह्यतेन सुवज्जालद्वारं त्वम् । पट्टर्ण मत्तम्पां च घारय ।
अहमष्टम्यामनय्याये घारविप्पामि ।]

३० वेटी—(विहस्य) मत्थं यक्कजागअन्नस्म भट्टिमुत्तस्स तदार्णि
अयमरो होदि । आणेदु अरयो । (गृहीत्वा निष्क्रान्ता ।)
[शास्त्रं व्याचक्षाणस्य मत्तुपुत्रस्य तदार्णमयमरो भवति । आनयन्पार्षः ।]

३३ नायकः—कोऽत्र भोः ! । दीपिका तावन् ।

विदूषकः—भोः ! दीविआ गणिका विअ विमिसणेहा मंयुत्ता ।
[भोः ! दीपिका गणिकेव निःसेहा संयुत्ता ।]

३६ नायकः—कृतं दीपिकया । (विलोक्य) उदितो भगवान् सर्वजन-
मामान्यप्रदीपश्चन्द्रः । अतः खलु,

उदयति हि शशाङ्कः ह्रिम्यत्तूर्वरपाण्डु-

युयतिजनमहायो राजमार्गप्रदीपः ।

तिमिरनिचयमध्ये रश्मयो यस्य गौरा

इतजल इव पट्टे क्षरिधाराः पतन्ति ॥ २९ ॥

भवति । राजमार्गे निष्क्रमणः कियताम् । सखे ! अनुगच्छात्र-
भवतीम् ।

३ विदूषकः—जं भवं आणवेदि । एदु एदु भोडी । [खद् भवानाशा-
पयति । एवेतु भवती] (निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

प्रथमोऽङ्कः ।

अथ द्वितीयोऽङ्कः ।

(तनः प्रविशति गणिका चेटी च ।)

१ गणिका-तदो तदो । [तनस्तनः ।]

चेटी-अम्मेहे ण सिद्धि मण भणिदं । किं तदो तदो ति । अम्मेहे
व सिद्धिम्महा भणिम । किं तनस्तन इति ।]

२ गणिका-दुझे ! किं मां मन्तिद । [दुझे ! किं मया मन्तिम ।]

चेटी-अज्जुए ! सिणेहो पुच्छदि, ण पुरोभाइदा । किं चिन्तीअदि ।
[अज्जुके ! खरः पुच्छमि, न पुराभाणिता । किं चिन्तये ।]

३ गणिका-दुझे ! तुमं दाव किं मि तर्कमि । [दुझे ! त्वं तावत्
किमिति तर्कयामि ।]

चेटी-अण्णओअण्णदाण गणिआभावम्मस अज्जुआ कं वि वामोइ ति

४ तर्कमि । [अण्णओअण्णदा गणिकाभावत्वाज्जुका कमपि कामयत इति
तर्कयामि ।]

गणिका-मुदु तुए बिदे । अर्वाअदा रे दिदी । इदिसवण्णप्येव ।

५ [मुदु त्वका इत्यर्थः । अर्वाअदा ते रतिः । इदिसवर्णैश्च ।]

चेटी-अण्णअंकिदं पि अज्जुअं मणिदं विअ पेवत्तामि । वामो
दि भअवं अण्णणीदो उमुषो तण्णजजम्मस । [अण्णत्तुतामन्ताज्जुकां

६ मणित्तमिच पश्यामि । वामो हि भगवाचरणीत उण्णत्तुतामन्ताज्जुकां
व ।]

गणिका-हदासे ! पक्खिट्ठम्हे वा रे रत्ति । [वामो ! उण्णत्तुतामन्ता

७ वा ते रतिः ।]

चेटी-अज्जुए ! इण्णामि पुच्छिदुं बहुमाणो विअ रम्मणीओ षोदिच
राज्जुमारो । [अज्जुके ! इण्णामि मुदुं बहुमाण इव रम्मणीओः पविद

८ राज्जुमारः ।]

१. पुरोभाइदाए-

१२९ भवति । दत्ता न विक्रयते । अल्पमपि स्मरति, बहुकमप्यपह्ने
 विस्मरति । अञ्जुके ! किं बहुना, तस्य कुलपुत्रस्य गुणानां वनुर्भाग-
 मपि सुदर्धेणापि ग्रीष्मदिवसेन घर्णयितुं न क्षम्यम् । किं बहुना,
 १३० इक्षिणतया परकीयमिवात्मनः शरीरं धारयति ।]

गणिका—(अपवायं) ह्यो ! कोऽनु म्यु सो अय्यचारुदत्तस्य गुणानां
 अनुकरोति । [इत्थे ! कोऽनु त्वत्तु म आर्यचारुदत्तस्य गुणाना-

१३२ मनुकरोति ।]

चेरी—मम वि कोदृष्टं सोदुं । कोऽनु वज्रअणि अत्तणो गुणेहि
 मण्डेदि । [ममापि कीदृष्टं भोगुम् । कोऽनु त्वत्तु ममात्मनो गुणै-

१३५ मण्डयति ।]

गणिका—तदो तदो । [तनम्मत ।]

सेवादकः—तदो तस्मै गुणविक्रिणिद्वसरीरो विस्मरिद्वकळसो उव
 जीदिओ संवुओ । [तनम्मतव गुणविक्रीतसरीरो विस्मृतसत्त्व
 उपजीवी संवृणः ।]

गणिका—किं सो ददिहो । [किं न इति ।]

सेवादकः—कहं अणाचिरिदि अय्या ज्ञाणादि । [कथमनायास
 भावो ज्ञानाति ।]

गणिका—अअस्मि दुग्गळ्हो गुणविभवो णि । तदो तदो । [एक-

१३६ स्मिन् दुर्लभो गुणविभव इति । तनम्मतः ।]

चेरी—को जाम सो अय्यो । [को नाम न आवे ।]

सेवादकः—अय्यचारुदत्तो जाम । [आर्यचारुदत्तो नाम ।]

१३७ गणिका—अज्जदु । तदो तदो । [वुचने । तनम्मतः ।]

सेवादकः—तदो सो विभवमन्ददाण अस्मादीयपुत्रिणो विगति ।

अवृद्धमग्गो पारिजमणावमेमो गग्गदावुळे पडिदमदि ।

१३८ अहं वि मेग अय्येण अस्मत्पुत्रो—अज्जो इवदिदु णि । इह

गणिका-न म् अयेन अभगिनिना विन्ना कादणा । अभयवा-
१७ ३दमो न्य वेदि नि अयो जागादु । [म न् अभयवागिनिना विन्ना
कादणा । भाष्येवाप्यन न्य इरासीयासो जागान् ।]

(प्रविश्य) केरी-अगुण । विमरित्तो सो जगो, परिपुणो गतो
१८० अ । [भगवते ' विमरित्त' स जगः, परिपुणो गतः ।]

संवादक-अगुणदिदो मिह । [भगवदीतोऽस्मि ।]

गणिका-गच्छदु अयो मुदितागदमंगग पीदि गिअनेदु ।
१८१ [गच्छवायः मुदितागदमंगेन प्रीति निर्वर्तयितुम् ।]

संवादक-अउत्त न्य कदाइ गिअयेन पयवेअं । जइइअं परिअने
महुन्ता कळा मये, तदो अय्याए अगुणदिदो मवेअं । [अये
१८२ कदाचिद्विषयेन प्रवृत्तेषु । कदाचं परिअने महुन्ता कळा मये,
तम भाष्येवानुगृहीतो भवेत्तम् ।]

गणिका-जम्म किदे इअं कळा मिकिरदा, सो गच्छ अयेन
१८३ उवाचिद्विषयो भविस्मदि । [अय कृते इव कळा गिणिना, स
प्रायेणोपम्यागम्यो भविष्यति ।]

संवादक-(स्वगतम्) निउणं सु पचायकिरदो मिह । को दि जाम
१८४ अपणा किदं पच्चुअआरेण विगामेदि । (प्रकाशम्) अये !
गच्छामि दाव अहं । [विपुणं स्वन्तु प्रयाग्यातोऽस्मि । को हि
नामागमना कृतं प्रयुषकारेण विनाशयति । भाष्ये ! गच्छामि तावदहम् ।]

१८५ गणिका-गच्छदु अयो पुणो दमणाअ । [गच्छवायः पुनर्य-
माय ।]

संवादक-अये ! तह । (निष्पान्तः ।) [अये ! तथा ।]

१८६ गणिका-हं, सहो विअ । [हं सद्य इव ।]

(प्रविश्य)

वेदः-विच्छित्तिण ! विच्छित्तिण ! कहिं कहिं अभुआ । [विच्छि-
२०१ सिके ! विच्छित्तिके ! कुत्र कुत्रागुका ।]

- गणिका-हउं । किं तद् । [हउं ! किमेतत् ।]
 २०. ६-ह, विष्णुहो विह, वादाजगणिकरामिदुपुत्रकाआण ओण-
 २१. १-मिअपओहराण वण्णउरसस परिष्फन्दो अउजुआण जेण ण दिहो ।
 [ह, विष्णुहोऽस्मि, वातावतनिष्कामिदुपुत्रकावतमितपयोधरा
 वण्णउरसस परिष्फन्दोऽग्निकवा येन न दहः ।]
 २०. ७-गणिका-उहउजगसस मुहो विहउओ । किं हे उस्मेअस्म कारणम् ।
 [उहउजगसस मुहो विहउओ । किं हे उस्मेअस्म कारणम् ।]
 २१. २-गुणादु अउजुआ-तमो उगवेगेण ओगाहणणिउवसिरेण
 २२. १-पममुदमदगन्धे राअसमो करन्तेण मत्तउदत्थिणा भदकयोदणण
 अणेअपुमसहपुत्तेमु राअसमोमु उतरिअपहविराअदाण अदि-
 अउवराणीओ कोमिच पव्वइदो ममासादिहो । [गुणोवउत्तका-
 २३. १-एउ उअवेगेणवागाहणनिवर्त्तितेण ममुनमदगन्धे राअसमो वुत्तमा मत्त-
 लहनिना भदकयोदणकेजानिअपुमसहपुत्तेमु राअसमोवपरीवपरागाण-
 वाजिरलङ्घणीव कविण्ण ममजिन ममासादिन ।]
 २४. १-गणिका-ह, तदो तदो । [ह, ततन्मनः ।]
 २५. १-ततो मा हत्थिहत्थामिहतादिअमाणो दन्तन्तरपरिवत्तमाणो
 हत्थिहत्थपडिदवरणो तदो हा हा विपादिहो हा हा हदो सि जणयादे
 २६. १-संवुत्ते तदो दिण्णकरप्पहारेण पविस्सिदे हत्थि करिअ मोहदो सो
 परिउयाजो । [ततो मया इत्तिहत्थाममर्दमात्तमाणो दन्तन्तरपरिवत्त-
 माणो इत्तिहत्थपडिदवरण ततो हा हा विपादिहो हा हा हत इत्ति
 २७. १-अतवादे संवुत्ते ततो वनकरप्पहारेण पविस्सिदे हत्थिने हत्था मोचित-
 व परिमाद ।]
 गणिका-पिअं मे । तदो तदो । [पिअं मे । ततन्मनः ।]
 २८. १-तदो मखो जणो भणादि-अहो चेदस्स कम्म सि । ण
 उण कोमिच किं पि इण्डइ दावे । तदो अउजुअ ! जेण वि बुज्जुसोण

उदगाणि आधरमदृगानि विच्छेदय अहमुदगाणिअ वि उग
०२८ अदृष्टं पेक्षितं दृष्टं उवाचभिअ दिग्धं गिरिमभिअ एनप्रो मे
विमयो नि कसिअ वसिअनदृष्टे अत्रे पावराप्रो पेमिदो । [ननः
सरो ज्ञो भगति-अहो वेदस्य कर्मणि । न पुनः कसिअ दिग्धोऽपि

१११ दृष्टः । ननोऽपि केनापि कुलपुत्रेणोपिनाम्नाभरतस्यानपि
विमोऽपि उवाचानीवादि पुनरप्यर्थं मेव दृष्टमुत्पन्नं यत् । नि कस्यै-
मावान मे विमय इति कृत्वा वसिअनदृष्टेऽर्थं प्रापारक प्रविश ।]

३३ ननिहा-कोणुम् अयथादृष्टमगुणागं अणुदृष्टिः । [कोणुम्
केनान्नमगुणागं गुणाननुदृष्टिः ।]

के-अणुम् । मम वि कोणुदृष्टं अयि । कोणुम् एगो ।
३३३ [अणुदृष्टं ममागि केनान्नमगुणागं । कोणुम् एगो ।]

ननिहा-केग वि माणुमा गुणमेग दृष्टं । [केनान्नं माणुमा
गुणमेग अविनमगुणागं ।]

३३३ के-माणु गुणमेग अणु माणु । [माणु गुणमेग माणु ।]
ननिहा-एगो । मणुगुणमेग अणुमागि माणुगुणागं दृष्टिः । [एगो
मणुगुणमेग अणुमागि माणुगुणागं दृष्टिः ।]

३३३ के-अहं मे नाम नुमे माणागि । [अहं अहं नाम मे
माणागि ।]

के-अहं माणागि [अहं माणागि ।]
३३३ ननिहा-अहं माणु गुणमेग दृष्टिः । [अहं माणु गुणमेग दृष्टिः ।]

के-अहं माणु गुणमेग दृष्टिः । [अहं माणु गुणमेग दृष्टिः ।]
३३३ के-अहं माणु गुणमेग दृष्टिः । [अहं माणु गुणमेग दृष्टिः ।]

३३३ के-अहं माणु गुणमेग दृष्टिः । [अहं माणु गुणमेग दृष्टिः ।]
३३३ के-अहं माणु गुणमेग दृष्टिः । [अहं माणु गुणमेग दृष्टिः ।]

तृतीयोऽङ्कः ।

गणिका-एहि दाव सँ पेकरामो । [एहि नाचन सँ परयाम् ।]
 केट-पेकरयदु पेकरयदु अजुआ । एमो गण्डइ । [परयनु परय-
 त्वाजुआ । एव गण्डनि ।]

गणिका-(प्रानाशद् विलोक्य) हउं ! एमो दि सो अत्यचारुदसो
 ५ एउव जणोवयीदमत्तपावरओ गण्डइ । ता आव दरे गओ ज
 भविमसदि एमो, पेकरयदु दाव जे । [हउं ! एव हि स भार्यवा-
 दन एव यत्नोरर्थात्तमात्रमाचारको गण्डनि । तद् वावर हरे गतो न
 ५८ भविष्ययेव, एवामत्तावदेवम् ।]

(निःशब्दाः सन् ।)

द्वितीयोऽङ्कः ।

अथ तृतीयोऽङ्कः ।

(तत प्रविशति नाचको विदूषक्य ।)

१ नाचकः-वयरय ! यीणा नामाममुद्रोन्धिनं रत्नम् । कुतः,
 इत्थच्छिन्नमय इदयानुगता मरगीव
 मङ्गीर्णदोषरहिता विषयेषु गोष्ठी ।

श्रीहारमेपु मदनध्यसनेषु बान्ता
 स्त्रीणां तु बान्तागतिविप्रकी सपत्नी ॥ १ ॥

विदूषक-भो वयस ! को बालो किन्परिपोमणराण गिरमग्यादा
 राजमग्गा । बुकबुरा वि ओमुत्ता । वअं गिहं ज लभामो । अणं

१ थ दाणि अण्ठरीअं । इमं हृदयीणं ज रमामि । अहिअदिदत्तामे
 विच्छिन्नतन्तिआ होदु । [भो वयस ! कः कालः हतपरिपोम-
 तथा नि मग्गाना राजमाग्याः । बुकबुरा अण्ठवमुत्ताः । वयं निदां ज
 १ लभामहे । अण्ठवमुत्तादीनामर्थम् । इमो हतयीणी ज रमे । अधिकर-
 स्थानं विच्छिन्नतन्त्रिका भवन्तु ।]

नायकः—ययस्य ! भावशास्त्रेण बहुशः सन्वयः मधुरं गीतम् । न

१ च भवान् रमते ।

वितृप्तकः—अदो पश्य पदं अहं न रमासि । मधुरं वि बहु त्वादिअं
अजिण्णं होइ । [अन पर्वतामहं न रमे । मधुरमपि बहु आदिनम-

११ जीर्णं भवति ।]

नायकः—सर्वथा सुख्यं गीतम् । कुतः,

रक्तं च तारमधुरं च समं स्फुटं च

भाषार्पितं च न च साभिनयप्रयोगम् ।

किं वा प्रशम्य विविधैर्बहु तत्तदुक्त्वा

भित्त्यन्तरं यदि भवेद् युवतीति विद्याम् ॥ २ ॥

वितृप्तकः—कामं पसंसेदु भवं । मम म्बु दास गाअन्तो मणुस्सो
इत्थिआ वि पठन्ती उमजे आवरे न वेदि । गाअन्नो दास

१ मणुस्सो रत्तमुमणावेदिदो विअ पुरोहिदो दिदं न सोहइ । इत्थिआ
वि पठन्ती छिण्णणासिआ विअ धेणुआ अदिवित्थिआ होइ । [कामं

महासगु भवान् । मम म्बु तावद् गावन् मनुष्यः स्मरपि पठन्तु-

१ भवमादरं न ददाति । गावस्तावन्मनुष्यो रत्तमुमनोवेदिन इव
पुरोहितो इदं न जीभते । स्मरपि पठन्ती छिन्ननामिकेव धेनुरतिविरुपा

भवति ।]

१ नायकः—सत्ये ! उपाह्वोऽर्धरात्रः । स्थिरतिमिरा राजमार्गाः ।

निस्सम्पातपुरुषस्यान् प्रमुमेवोच्चयनी प्रतिभाति । कुतः,

असी हि दन्वा तिमिरावकाशमभं गतो ह्यष्टमपक्षचन्द्रः ।

तोयायगादस्य वनद्विपस्य विषाणकोटीव निमज्जमाना ॥ ३ ॥

वितृप्तकः—सुदु भवं भणादि । अन्तद्विजमाणचन्द्रजटावआसो
ओदरर्दं विअ वामादादो अन्धआरो । [सुदु भवान् भजति ।

१ अन्तर्धानवस्त्रमध्यावकाशोऽवतरनीय प्रामादादन्धकारः ।]

नायकः—(परिश्रम्य) इदमस्मदीयं गृहम् । वर्धमानवक ! वर्धमानवक !

विदूषकः—वद्धमागवअ ! वद्धमागवअ ! दुवारं अवावुद । [वर्ध-

१ मानवक ! वर्धमानवक ! इतरमावुण ।]

(प्रविश्य)

केतः—अस्मो अयमेसेओ । [अस्मो आर्यमित्रेवः ।]

२ नायकः—वर्धमानवक !

केतः—अस्मो भट्टिदारओ । भट्टिदारअ ! वन्दामि । [अस्मो भर्तृदा-
रवः । भर्तृदारक ! वन्दे ।]

३ नायकः—पादोद्बमानय ।

केतः—(परिश्रम्य) इदं पादोद्बं । (नायकस्य पादौ प्रक्षालयति ।)
[इदं पादोद्बकम् ।]

४ विदूषकः—वद्धमागवअ ! मम वि पार्दे पक्कयाळेहि । [वर्धमानवक !
ममावि पार्दे प्रक्षालय ।]

केतः—गुहोरेगु पार्देगु भूमीण पटोठिद्वक् । इदं विजासेहि ।

५ अहय आणेहि । पक्कयाङ्गुमं । (नाट्येन विदूषकस्य पादा प्रक्षालयति ।) [मुर्धनयोः पादयोर्भूषां प्रक्षालिष्यन् । इदं विजातव ।
अयवानय । प्रक्षालयिष्यामि ।]

६ विदूषकः—वा केवळं दासीणपुलेण पादा धोरा, गुहं वि धोदं ।
[न केवलं दास्याः पुलेण पादां धोत्री, मुलमावि धोयव ।]

नायकः—वयस्य !

इदं हि निद्रा मयनावलिम्बनी सलाहंदादुसपर्यंतं माम् ।

अहयमाना अपला जेव दा मनुष्यवीर्यं पारेभूय वर्धने ॥४॥

मित्रेय ! गुण्यताम् ।

(निवृत्तकेतः ।)

३ (प्रविश्याभरणसमुद्गहसा)

चेटी-अद्यमेत्तेअ ! उट्टेहि उट्टेहि । [आर्यमित्रेय ! उत्तिष्ठोत्तिष्ठ ।]

विदूषकः-भोदि ! किं एदं । [भवति ! किमेतत् ।]

६ चेटी-इअं सुवण्णभण्डं सट्ठीए सत्तमीए परिवेट्ठामि । अट्टमी सु
अज्ज । [इदं सुवर्णभाण्डं पट्टयां सप्तम्यां परिवर्तयामि । अष्टमी
मत्स्येय ।]

९ नायकः-इदं तद् धमन्तसेनायाः स्वकम् ।

चेटी-आम । भणादु भणादु भट्टिदारओ, गण्हदु सि । [भाम ।
भणतु भणतु भट्टिदारक. गृह्णारिषति ।]

१२ नायकः-मित्रेय ! गृह्यताम् ।

विदूषकः-किं णिमित्तं अअं अलङ्कारो अन्धन्तरचउरसाळं ॥
एवेसीअदि । [किञ्चिमित्तमयमलङ्कारोऽभ्यन्तरचतुःशाळं न प्रवेश्यते ।]

१५ नायकः-मूर्ख ! बाह्यजनधारितमलङ्कारं गृहजनो न द्रक्ष्यति ।

विदूषकः-का गई । आणेहि गण्हामि चोरेहिं गण्हिअमाणं ।
[का गतिः । भानव गृह्णामि चोरैर्गृह्यमाणम् ।]

१८ (चेटी दत्त्वा निशान्ता ।)

विदूषकः-भो ! किञ्चिमित्तं सो पावरओ तस्म गणिआपरिआर-
अरस दिण्णो । [भो. ! किञ्चिमित्तं स पावारस्सस्म गणिकापरिआ-

२१ रकाय दत्तः ।]

नायकः-सानुकोशतया ।

विदूषकः-इह वि माणुकोसदा । [इहापि मानुकोशता ।]

२४ नायकः-वयस्य ! मा मैषम् ।

विदूषकः-अहं भरिदगहभो विअ भूमीए पळोट्ठामि । [अहं भरि-
तगदंम एव भूमीयां प्रलुट्ठामि ।]

नायकः—निद्रा मां बाधते । गृह्णी भव ।

विप्लवः—मज्जदु भवे सुहृत्पवोहाज । जाय अहं पि सुविस्सं ।
[दोना भवान् मुत्तप्रभोषाय । यावद्दहमपि स्वप्नयामि ।]

(हाहपि स्तम्भितः ।)

(ततः प्रविशति मज्जल्लवः ।)

मज्जल्लवः—एष भो ।

कृत्वा दारीरपरिणाहमुत्तप्रवेदं
शिक्षावनेन च बलेन च कर्ममार्गम् ।

गच्छामि भूमिपरिमर्षणपृष्टपाशौ
निर्मुच्यमान इव जीर्णतनुर्भुजह्नः ॥ ५ ॥

भो ! कृत्वा दारिद्र्यापन्नद्वारं सन्धिं छित्वा प्रविष्टोऽस्मि । यावदि-
दानीं यतुःशान्तमुपमर्षामि । (तन्निवेदं विचिन्त्य) भो

कर्म नीचमिदं कदन्तु विप्लवाः सुप्तेषु यद्वर्तते
विश्वस्तेषु हि वञ्चनापरिभवः शीर्ये न कार्कश्यता ।

स्वाधीना वचनीयतापि तु यं बद्धो न सेवाञ्जलि-
मार्गोऽपि नोन्मूर्त्तमिति वक्ष्ये पूर्वं कृतो ग्रीणिना ॥ ६ ॥

(विचिन्त्य)

तुच्छोऽर्थवान् साधुजनावमानी वणिक् स्वतृत्तावतिवर्केशश्च ।

यन्तस्य गेहं यदि नाम लप्स्ये भवामि दुःखोपहतो ॥ पिपे ॥ ७ ॥

यद्वा तद्वा भवतु । किं वा न कारयति मन्मथः । यावद्दारभे कर्म । भोः !

देशः योऽनु जलापमेकशिथिलश्लेष्मादशब्दो भवेद्
भिषीनां कः तु दर्शितान्तरमुरा सन्धिः करालो भवेत् ।

क्षान्तीनया चरेष्टकृद्वा हर्म्यं कः जीर्णं भवेत्
यत्र स्त्रीजन्मदर्शनं च न भवेत् स्वन्तश्च यत्नो भवेत् ॥ ८ ॥

(यमित्य) इयं वायुविभागद्वया । मोक्षार्थेनया मृगयिनि
इत्यर्थं भयनविन्यासः । इह तावत् प्रवेगावधानं कर्तव्ये । मोः

१ कीदृश इदानीं सन्निवृत्तेः कर्तव्यं भवान् ।

मिहाशान्तं पुनश्चन्द्रं अपात्यं चन्द्रार्थं वा व्याख्यातं प्रियोगम् ।

सन्निवृत्तेः पीठिका वा गजान्वयमभ्यस्यया विभिन्नान्ते कथं भू ॥१॥

भयानु, मिहाशान्तमेव श्लेष्टयित्वं ।

विदूषकः—भो ! जगन्नि भू भय, नहि । [भो ! जगन्नि नहि]

१ भवान्, नहि ।]

भाषकः—किमर्थम् ।

विदूषकः—अहं तु तव कलत्रयस्त्रय्यादिमङ्गलो विप्र सन्निवृत्तः ।

६ मगधो गिरं न लभामि । वामं भू मे अस्मिन् फलेति । चोपे
मग्निं छिन्दन् विप्र पेक्षयामि । जड इन्द्री अयथा अयानं,
आदीप्तं दग्धो मय्य ह्यमि । [अहं ननु तावत् कर्तव्यं कर्त्तव्यमप्येव]

९ इव शाक्यभ्रमणको जिह्वा न लभे । वामं ननु मेऽग्निं स्पन्दते ।
चोरः सन्निवृत्तं लज्जनीयं पश्यामि । वर्दाक्षयवन्धापांता, जग्धा इति
एव भवामि ।]

१२ भाषकः—मूर्ख ! धिक् त्वाम् । दारिद्र्यमभिलषामि ।

सज्जकः—अथ केनेदानीं सन्निवृत्तेः मार्गं सूचयिष्ये भवान् ।

नन्विदं दिवा ब्रह्मसूत्रं रात्रौ कर्मसूत्रं भविष्यति ।

अद्यास्य भित्तिषु मया निशि पाटितान्

छन्दान् समाम् संहर्षितकाकलीषु ।

काल्यं विपादविमुखः प्रतिवेशवर्गो

क्षोषांश्च मे वदन् कर्मसु कौशलं च ॥ १० ॥

नमः खरपटाय । नमो रात्रिगोचरेभ्यो देवेभ्यः । (तथा करोति ।)

हम्न अद्यमिने वर्म । प्रविशामस्तावन् । (८'४१५) अये ' इत्यनि

१ दीपः । अपमरामि तावन् । धिक्, मन्त्रनृ सन्वहम् ।

याजंर द्रवने वृक्षोऽपमरणे द्येनो गृहानोषने

निद्रा सुप्रमनुष्यवीर्यलुपने भंगपणे पन्नगः ।

माया वृणोरीरभेदकरणे वाग् देशभाषान्तरे

दीपो रात्रिषु मद्गटे च तिमिरं वायुः स्थले नार्जते ॥ ११ ॥

(नर्नो विमोक्ष) आगन्तुकत्वाद्विदिनममृष्टिविस्मरः वेद्यत भवन्-

प्रत्ययादिह प्रविष्टोऽभिम् । न चेदानीं वक्षिषन् परिण्टद्विशेष

१ पश्यामि । किन्तुगलु दिति उवाचम् । उताहो अयं संयमन-

निरर्थकं द्रष्टव्यं धारयति । अद्यवा, अभिजानोऽयं भवनविन्यामः ।

वपभुनप्रनष्टविभवेनानेन भविष्यम् ।

तथा विभवमन्दोऽपि जन्मभूमिष्यवेशया ।

गृहं विवच्यकालेऽपि नीलश्रंटेन रक्षति ॥ १२ ॥

भवन्तु पश्यामस्तावन् । अद्यवा, न खलु मे मुन्यावरथः कुलपुत्रः

पीडयितव्यः । गच्छामि तावन् ।

१ विवृण्व-भो ! गच्छ गृहं मुयज्जभण्डम् । [भो ! गृहार्णवन् मुक्ते-

भाण्डम् ।]

मन्त्रान्क-वर्ध मुवर्णभाण्डमित्याह । किं मां दृष्टमभिभाषते ।

१ आहोमिदन् तत्त्वलापवान् स्वप्रायने । भवन्तु पश्यामस्तावन् ।

(एवा) भूतार्थं मुप्र पद्यायम् । तथाहि,

निःश्रामोऽस्य न दाक्षिणो न विषमरमुन्यान्तरं आयने

गार्गं मन्त्रिषु दीर्घतामुपगतं दाय्याप्रमाणाधिकम् ।

दृष्टिगोदनिमीलिता न चपलं पदमान्तरं आयने

दीपं धिक् न मर्षयेदभिमुखः श्याह्नशुभो यदि ॥ १३ ॥

एतुत्तु तन् । अये जंजरशावर्णरुदेणे दीपप्रभायणीहृत्तरुं
हृत्तने । सुरगिगृहीतमनेन । अयमत्र प्रायहालः । इमे मया गृहीताः

३ जालमाः । दीपनिर्वाणगार्थमेकं मुञ्चामि । (धर्मकरकाण्डकादेकं
मुञ्चति ।) अये एष दीपं निर्वाण्य पतति ।

विदूषकः—अयिहा शिष्याविज्ञे श्रीशो दाणि । मुमिज्ञे भि । भो

६ चाण्डस ! गण्ड एतं सुरगगात्रद्वारं । अहं मु मीदीण उपहापयुतो
यिअ वणिजो णिह ण लभामि । मम वण्डसणेग माविदो मि,
जइ ण गण्डसि । [भविहा निर्वाणितो दंण इदानीम् । मुमिज्ञेऽस्मि ।

९ भोभारुत्त ! गृहाणेमं सुवर्णालङ्कारम् । अहं मलु भीण्योत्तयवत्तु
इव वणिग् निदां न लभे । मम वण्डसणेन शापितोऽस्मि, यदि न
गृह्णामि ।]

१२ सज्जलकः—किमत्र हापयपरिग्रहेण । एष प्रणिगृह्णामि । (दहति ।)
विदूषकः—(दत्त्वा) अहं यिकिणिट्ठमण्डओ विअ वणिजओ मुहं
सइरसं । [अहं विकीनमाण्डक इव वणिग् मुचं शयित्वं ।]

१५ सज्जलकः—सुखं स्वपिहि महाप्राधान्यं । (विचिन्त्य) भोः !
प्राक्षणेन विश्वासाद् दीयमानं मया हर्तव्यमस्मीन् ।

पिगस्तु खलु दारिद्र्यमनिर्वैरं च यौवनम् ।

यदिदं दारुणं कर्म निन्दामि च करोमि च ॥ १४ ॥

(नेपथ्ये पट्टहास्यं क्रियते ।)

सज्जलकः—(कर्णं दत्त्वा) अये प्रभानसमयः संवृत्तः । अपसरामि

३ तावन् ।

(निःशान्तः सज्जलकः ।)

(प्रविश्य)

६ घटी—(साक्रन्दम्) अयमेतेअ ! अम्हारं रुक्खवाडिआपक्ख-
दुवाले सन्धि छिन्दिअ चोरो पविट्ठो । [आर्यमेतरेव ! भस्माकं

बृधवादिवापयन्तरे सन्धिं लिखा चोरः प्रविष्टः ।]

१. विदूषकः—(गणेशः गच्छ) किं भयादि होदी । [किं भगति भवती ।]

(खेटी वस्त्रवादिभिरपि पठति ।)

विदूषकः—चोरः लिम्बिअ सन्धी पविट्टो । [चोरः लिखा सन्धिः प्रविष्टः ।]

२. खेटी—हृदय ' सन्धिं लिम्बिअ चोरो पविट्टो । [हृदय ! सन्धिं लिखा चोरः प्रविष्टः ।]

३. विदूषकः—आअण्ट जं हंमेदि । [आगच्छ ननु दण्ड ।]

४. खेटी—(परिभ्रम्य) तद् । [एतद् ।]

विदूषकः—अविष्टा दासीणमुभेन वृक्कुरेण पवेसो विट्ठो । भोदि ! आअण्ट, पारद्वलस्य पिअं निवेदेमि ।

५. (उभाभिरुभयम्)

भो पारद्वल ! पिअं दे निवेदेमि ।

[अविष्टा दास्याःपुत्रेण वृक्कुरेण प्रवेसाः कृताः । भवति ! आगच्छ

६. पारद्वलस्य प्रियं निवेदयामि । भोपारद्वल ! प्रियं ते निवेदयामि ।]

नायकः—(वृद्धा) किं मे प्रियम् । ननु वसन्तसेना प्राप्ता ।

विदूषकः—ण तु वसन्तसेना, वसन्तसेना पभो । [न ननु वसन्त-

७. सेना, वसन्तसेन प्राप्ता ।]

नायकः—रत्निके ! क्रियेतन् ।

खेटी—भट्टिदारअ ! अम्हाणं वस्त्रवादिजापकरद्वारे सन्धिं

८. लिम्बिअ चोरो पविट्टो । [भर्तृहरक ! अस्माकं बृधवादिवापयन्तरे

सन्धिं लिखा चोरः प्रविष्टः ।]

नायकः—किं चोरः प्रविष्टः ।

९. विदूषकः—भो वअरस ! सअवाहा तुवं भणामि, मुक्कयो मेसेओ

अपण्ठिरो मेनेओ ति । जं मण सोभणं विद्दं तं सुवण्णभण्डअं

तव हत्थे समणअस्तेण । [भो वयस्य ! सर्वथा त्वं भणामि, मूर्खो

११ मैत्रेयोऽपण्डितो मैत्रेय इति । ननु मया शोधनं कृतं नन् मुच्यते मया
तव हस्ते समर्पयता ।]

नायकः—किं मयिना दत्तम् ।

१६ विदूषकः—अहर्ष । [अयस्मि ।]

नायकः—कस्यां वेत्यायाम् ।

विदूषकः—अद्वरत्ते । [अर्धरात्रे ।]

१९ नायकः—किमर्धरात्रे । चाटं दत्तम् ।

विदूषकः—भो चान्दन ! अं वेळं पडिवुद्धो आसि, तस्मिं वेळ्या
सु दिण्णं । [भोआदण ! कस्यां वेत्यायां प्रतिबुद्ध आसीः, तस्मिं

४२ वेत्यायां ननु दत्तम् ।]

नायकः—हन्त इतं मुच्यते माण्डकम् ।

विदूषकः—दाणिं मे हत्थे पडिच्छिदु अणमव । [इदानीं मम हस्ते

४५ प्रयच्छवन्नभवान् ।]

नायकः—(आत्मगतम्)

कः श्रद्धास्यति भूतार्थं सर्वो मां तुल्यमिष्यति ।

शङ्कनीया हि दोषेषु निष्प्रभावा वरिष्ठता ॥ १५ ॥

(प्रविश्य)

प्राज्ञणी—रदणिण् ! रदणिण् ! आजच्छ । णहि सुणादि । कवाहसदो

१ दाव करिस्सं । (तथा करोति ।) [रदनिके ! रदनिके ! आगच्छ ।]

नहि शृणोति । कवाहसदो तावत् करिष्यामि ।]

पेटी—हं, कवाहसदो त्रिअ । मट्टिदारिआ मं सदावेदि । (परिक्रम्य)

६ मट्टिदारिण् ! इअ म्हि । [इ, कवाहसदो इव । मट्टिदारिका मां

शब्दापयति । मट्टिदारिके ! इयमस्मि ।]

प्राज्ञणी—ण परिकस्सदो ण वावादिदो अप्यउत्तो अप्यमेत्तेओ वा ।

९ [न परिहृतो न व्यापादित आर्यपुत्र आर्यमैत्रेयो वा ।]

केटी-बृगली भट्टिदासओ आरममेलेओ अ । जो लक्ष्म जगाम
अलहागे चोरण गरीदो [बृगली भट्टिदास आरममेलेवध ।

१३ बृगली-अवधानादुत्तराचोरण गृहीत ।]

बृगली-रि भगामि चोरण गरीद सि [कि भगमि चोरण गृहीत
हनि ।]

१४ केटी-अह ह । [अथ कि ।]

बृगली-विष्णु मु लक्ष्म जगाम दादय्य भाविसमदि । अहय पद
दहम् । (कः॥ गृह्य) दहि लार्जियल मु पद । सो दाणि परि-

१८ अओ मे विद्वधेदि । रि दाणि करिम्स । (विधि-न्य । भोदु,
दिष्ट । मम स्थादिबृगलीओ छटा गदमहसममुज्जटा मुत्तावली ।
मे पि अर्यवत्तो भोदीरताण पडिण्णदि । भोदु, पद दाय

२१ करिम्स । (निष्ठा-ता) [किन्तु जलु लक्ष्म जगाम दातये भावि-
यति । अर्यवत्त दाययामि । हा धिक् लार्जियल गदयेनम् । हा दहली
परिचयो मो विद्वधयति । किमिदानीं करिष्यामि । भवतु, दहम् ।

२४ मम शक्तिबृगली लक्ष्म जगामहसममुत्ता मुत्तावली । लामप्यार्यवत्त
गरीदियल गरीदयति । भवतु, पद लार्जियल करिष्यामि ।]

विष्णु-इमम जगाम आरमपादिदस अवरादसम किन्ते भवन्ते

२७ गीमेण पमादेमि । दाणि मे हत्थे पडिण्णदु अलभये । [अर्यवत्त-
वार्जियलदावरावत्त कृते भवन्ते शक्तिं प्रमादयामि । दहली
मे हत्थे प्रमादयत्तप्रमादय ।]

३० नायकः-किं भवानिदानीं मां बाधये ।

भवान्नायकविधायी दलितो मम नित्यदाः ।

रिं पुन म बलजीवी वज्रनापण्डितो जनः ॥ १६ ॥

विद्वधः-मज्जे मा मन्दभागेण बुम्भीरस्य हत्थे दिण्णे ।

(निष्ठा-ता ।) [मज्जे मया मन्दभागेण बुम्भीरस्य हत्थे दत्तम् ।]

३

(प्रविश्य)

माह्वणी—रदणिण ! अव्यमेत्तेअं सदावेहि । [रदनिके ! भार्यमेतरेषं
शब्दापय ।]

६ चेटी—अव्यमेत्तेअ ! भट्टिदारिआ तुमं सदावेदि । [भार्यमेतरेष !
भट्टिदारिका त्वां शब्दापयति ।]

विदूषकः—भोदि ! किं मं । [भवति ! किं माम् ।]

९ चेटी—आम । [आम ।]

विदूषकः—एस आजच्छामि । (उन्मगंति ।) [एष भाष्यामि ।]

माह्वणी—अव्यमेत्तेअ ! इमं पडिगगं पडिगण्ह । [भार्यमेतरेष !

१२ इमं प्रतिग्रहं प्रतिगृह्यत ।]

विदूषकः—अवत्याविरुद्धो मु अअं पदागविभवो । कुदो एदस्म
आगमो । [अवत्याविरुद्धं स्वस्वयं प्रदानविभवः । कुत एतस्या-

१५ गमः ।]

माह्वणी—णं मट्ठिं उवयमामि । सञ्चसारविभवेण वग्गणेण सोत्थि
याअइद्वयं नि एमो इमस्स आगमो । [ननु पदागुपयामि ।]

१८ सर्वसारविभवेन माह्वणेन स्वस्मिं जायवित्तवमिन्नेषोऽस्वागमः ।]

विदूषकः—अट्टमी मु अअ । [अट्टमी स्वस्वय ।]

माह्वणी—पमादादो अदिक्कमो कियो । अअ पूजा गिअणीअदि ।

२१ [प्रमादाद् अतिक्रमं कृतः । अथ पूजा निर्वर्त्यते ।]

विदूषकः—अगगुरुवदाए पदागस्म अगुकोमो विअ पडिभादि ।
(जनान्तिक्कम्) रदणिण ! किं करिअमं । [भवतुस्यापचा

२४ प्रदानस्यानुकोश इव प्रतिभाति । रदनिके ! ॥ कल्पयामि ।]

चेटी—(भार्याः) किं गु मु मम्म जणम्म दादथ्यं मविअदि ति
एदगिगमिअं भट्टिदारिआ मन्त्थदि ति भट्टिदारिआ तव हत्थं

२७ दाअ अव्यउत्तं अनित्तिं करिअमाति ति एवं करेदि । ता एद

एतद् । [विष्णुः स्वप्नं तस्मै अनाय दानस्ये भविष्यतीत्येवमिदं भर्तृदारकः
संतप्यत इति भर्तृदारिका तव हस्ते दत्तार्थं पुत्रमनुजं वरिष्यामीत्येवं

१० करोति । तद् गृह्णान्तरम् ।]

माझणी—तदस्मभ्यवदानं मुक्तावलीं तव अ दुःखं हृदाय वयं आरो
यिस्मरिहो । गण्ड एतद् । (ददामि ।) [उदङ्गमभवत्तया मुनः-

११ वरदात्मक च दुर्लभमयोपचारी विस्मृतः । गृह्णान्तरम् ।]

विष्णुकः—(एदीन्वा) मय्ये दाय विदुदु । रोदिदी विअ होदी
दिदी । [मयं मावन् निहतु । रोदिनीच भवत्वा ददिः ।]

१२ माझणी—देवदत्तभूमेण रोदाविदा । [देवदत्तभूमेण रोदिता ।]

विष्णुकः—साविदासि तत्तहोदा चान्दसेण, जइ अजिअं भणासि ।
[सावितामि तत्रभवता चान्दसेन, पचन्तीकं भणामि ।]

१३ माझणी—दुष्टि । (निशान्ता ।) [हा धिद् ।]

विष्णुकः—तमा याआण दुबत्तं ररितअ अम्सुदि सुइअ गाआ ।
(उपास्य) ओ ! इदं । [एवा वाचा कुलं रक्षिवापुभिः सूचयिवा

१४ गण्ड । ओ ! इदम् ।]

नायकः—किमेतन् ।

विष्णुकः—सरिसकुलदारसङ्गहम्स फलं ।

१५ फलम् ।]

नायकः—किं माझणी मामनुकम्पने ।

विष्णुकः—तव्ये विअ । [एवमिदं ।]

१६ नायकः—धिगात्मानम् । अथ हतोऽस्मि ।

मयि द्रव्यत्रयश्रीणि स्त्रीद्वयेणानुकम्पितः ।

अर्थतः पुरुषो नारी या नारी सार्वतः पुमान् ॥ १७ ॥

विष्णुकः—तत्तहोदी दिअएण तुमं याचेदि । अहं रीसेण याचेमि ।

गण्ड एतद् । [तत्रभवती हृदयेन त्वां याचने । अहं रीसेण याचे ।

१ गृह्णान्तरम् ।]

नायकः—तथा । (गृहीत्वा) वयस्य ! इमां मुक्तावलीं गृहीत्वा
वसन्तसेनायाः सकाशं गच्छ ।

अर्थेपु काममुपलभ्य मनोरथो मे

स्त्रीणां धनेष्वनुचितं प्रणयं करोति ।

माने च कार्यकरणे च विलम्बमानो

धिग् भोः ! कुलं च पुरुषस्य दरिद्रतां च ॥ १८ ॥

विवक्षकः—अहो अप्पमुच्छस्स सुवण्णभण्डअस्स किदे सदसदस्स-
मुच्छा मुक्तावली णीआदइदञ्चा । [अहो! अल्पमूल्यस्य सुवर्ण-

१ भाण्डकस्य कृते क्षातमहस्वसूच्या मुक्तावली निर्धातयितव्या ।]

नायकः—वयस्य ! मा मैथम् ।

यं समालक्ष्य विश्वासे न्यासोऽभ्यासु कृतस्तथा ।

तस्यैतन्महतो मूल्यं प्रत्ययस्य प्रतीयताम् ॥ १९ ॥

(निःक्रान्ता मयै ।)

तृतीयोऽङ्कः ।

अथ चतुर्थोऽङ्कः ।

(ततः प्रविशति सौकुण्ठा वसन्तसेना, विषयलक्षणादाय

वर्तिकाकण्टिका चेती च ।)

३ गणिक्—हउं । येकखमि सरिमो तस्स जणम्म । [इमे ! परयमि
सदसास्तस्य अनस्य ।]

चेटी—अउजुण ! तस्मिं हत्थिमइकोळाहळे बहुमाणपय्यत्थाण

६ दिट्ठीण दूदो दिट्ठो मो भट्ठिदारओ ईदिमो एउय । [भट्टके !
तस्मिन् हस्तिविमर्दकोलाहले बहुमाणपर्यन्तया एष्टया मृतो एष्टः ॥
भर्तृदारक ईश एव ।]

- १ गणिका—तुम द्वाव दृक्पथो वेगवामजगो सि जगधरं पूरकान्ती
अत्रिभं भणामि । [एवं तावद् दृष्टो वेगवामजग हनि जनधारं
वृत्तवर्णनं भवति ।]
- १२ केटी—किं तद् वेगवामजगो मध्यो दृक्पथगो द्रोह सि । वेगवदु
अवजुआ वस्यआत्तमे विभुमग्दा जाअन्नि । अदिमारिम सि मम
दिअअं अदिरमदि । परमत्तरो पण्ड वसंसीअदि, जं कामदेवो ।
- १५ [दिमेनद् वेगवामजग. मयो दृष्टो भवतीति । वरवजुआ
वस्यकारामे विभुमग्दा जाअन्ते । अदिमरत्त हनि मम वृत्तमभिरमते ।
वरमार्थेन वृत्त प्रसाधने, अनु कामदेवः ।]
- १८ गणिका—दृष्टे ! मदीजणेण अबदमणीअत्तणं अत्तणो परिहरामि ।
[दृष्टे ! मदीजणेणपहमणीअत्तमत्तम परिहरामि ।]
केटी—तद् जुअज्ज । मदीजगमवत्तिओ गणिआजगो जाम । [एनद्
- १९ पुराणे । मन्त्राजमवत्तमो गणिकाजगो जाम ।]
(तत्र प्रविशत्याभरणहस्तायरा चेटी ।)
केटी—तद् अवजुआ । [मुनमज्जुआवाः ।]
- २४ गणिका—दृष्टे ! माअद् दे । [दृष्टे ! वसन्ते ते ।]
केटी—अज्जुअ ! अत्ता आगवेदि—इद् दुवारं पविट्ट पौवत्तं
उवावग्दि पवत्तं । ता मुवत्तमागमण्ठमा मदीदावउण्ठमा आअ-
- २७ एउदु सि । इह अल्लह्वारं अल्लह्वरेदु अवजुआ । [भग्गुके !
अम्भाजपत्ति—इद् इहं प्रविट्टं पौवत्तमुवावत्तिं प्रवत्तम् । तत्
वत्तमागमण्ठमा मदीदावउण्ठमावत्तिवत्ति । इहाल्लह्वारमल्लह्वरी-
- ३० एउदुआ ।]
गणिका—किं अवजुआदृष्टो मण्डइमिदि । [किमपेकारदणो
मण्डविपत्ति ।]

१३ चेटी-यदि, जेग अजुआं पेमिदां मो राप्रमाओ मयाओ ।

[महि, येनाह्वारः मेमि न राप्रमाओः संशयः ।]

गणिहा-अवेदि अविगीडे । [अविगविगीडे ।]

१४ चेटी-पमीददु पमीददु अजुआ । मन्देसं नु अहं मन्नेमि ।

(पादरोः पत्ति ।) [प्रमीदनु प्रमीददुआ । मन्देन मन्दे मन्नेमि ।]

गणिहा-उट्टेदि उट्टेदि । कुमन्देसं अमूआमि, ज तुवं । [उट्टे-

१५ निह । कुमन्देसममूआमि, न म्वाम् ।]

चेटी-किं अहं अने मगामि । [किमममूआ मगामि ।]

गणिहा-भगेदि अने—जदा अय्यवाग्दत्तो अभिमाराद्दुओ

४२ तदा मण्डेमि ति । [मगाम्—यदायंवाग्दत्तोऽभिमारादित्य-

सदा मण्डवामीति ।]

चेटी-तह । (निगान्ता ।) [तथा ।]

४५ (ततः प्रविशति सुज्जलकः ।)

सुज्जलकः—

कृत्या निशायां वचनीयदोषं निद्रां च हित्वा तिमिरं भयं च ।

म एव सूर्योदयमन्दवीर्यः शर्नोर्दिवाचन्द्र इयस्मि भीतः ॥ १ ॥

दिष्टया कर्मान्ते प्रभातम् । यावदिदानीं वसन्तसेनायाः परिचारि-

काया मदनिकाया निष्कयार्थं मयेदं कृतम् । (परिचयः) इदं

३ वसन्तसेनाया गृहम् । यावन् प्रविशामि । (प्रविश्य) किन्तु

खल्वभ्यन्तरस्था मदनिका । अथवा, पूर्वाह्ने गणिकानामभ्यन्तरे

सान्निध्यम् । अतस्तत्रैव तथा भवितव्यम् । यावच्छब्दापयामि ।

६ मदनिके । मदनिके ।

चेटी-(आकर्ष्य) सज्जलकस्मि विज सरो । वावुदा अजुआ । ता

उवसपिम्सं । (उपगम्य) इअहि । [मज्जलकस्येव स्वरः । व्याहृता-

१ गुरुका । तदुपमर्शयामि । इयमस्मि ।]

अयं तव शरीरस्य प्रमाणादिव निमित्तः ।

अप्रकाश्यां ह्यन्तर्हारी मन्त्रेहाद् धार्यतामिति ॥ २ ॥

चेटी-वेत्तामि दाव । [पश्यामि नावन्,]

मन्त्रालकः-गृह्यनाम् । (दग्धयति ।)

१ चेटी-दिष्टपुत्रो विअ अअं अन्तर्हारी । [स्मृतं इवायमन्त्रारः ।]

गणिका-ममहेरओ विअ अअं अन्तर्हारी । [मर्षय इवायमन्त्रारः ।]

चेटी-भणाहि मणाहि । को इमम्म आअमो । [भग भग ।

१ कोऽस्मागम ।]

मन्त्रालकः-त्वन्नेहान् माहमं कृतम् ।

उभे-हं, साहसिओ । [हं, माहमिकः ।]

१ चेटी-(आन्मागतम्) आ, अञ्जुआण् सु इमम्म आदरी

कम्मदारुणदाण उच्चैअणाआ संवुत्ता । (प्रकाशन्) हदि मम

किदे उभअं संसइदं संवुत्तं—तव सरीरं चारित्तं च । [भा,

१२ अणुकायाः शब्दस्वावृत्तिः कर्मदारुणयोदेवर्त्तया मवुत्ता । हा धिण्

मम कृते उभयं संभावितं संवृत्तं—नव शरीरं चारित्र्यं च ।]

मन्त्रालकः-उन्मत्तिके । साहमे खलु श्रीर्वसति ।

१५ चेटी-अपण्डितो सु सि । को हि णाम जीविदेण सरीरं पिक्खणि-

हसदि । अह कस्स गेहं इअं विस्सामयञ्जणा किदा । [अपण्डितः

शब्दसि । को हि नाम जीवितेन शरीरं विकल्पति । अथ कस्य गेहं

१८ इयं विश्वासवञ्चना कृता ।]

मन्त्रालकः-यथा प्रभाते मया श्रुतं—अष्टिचत्वरे प्रतिवसति

मार्थवाहपुत्रश्चारुदत्तो नाम ।

२१ उभे-हुम् ।

मन्त्रालकः-अयि,

विपादममृतसर्वाङ्गी सम्भ्रमोत्फुल्लोचना ।

मृगीय शरविद्धाङ्गी कम्पसे चानुकम्पसे ॥ ३ ॥

शेरी-सखे भणाहि । मत्पथाहबुले माहमं करन्तेन तुम फोषि
बुल्लयुतो मत्पेण अत्थि परिवरदो बावादिदो वा । [सखे भण ।

१. मर्धबाहबुले माहमं कुचंता तथा कम्मिण कुम्पुत्रा बाळेणाग्नि परिहत्तो
व्यापाहितो वा ।]

गणिका-मुद्दु, माए वि पुम्पिदुद्वं गद्दाए पुम्पिदुं । [मुद्दु, मवावि

६. प्रहृष्टमेवया दृष्टम् ।]

मज्झमक-मदनिके । गतावन् किं न पर्याप्तं, द्वितीयमप्यकार्यं
करिष्यामि । न रान्धवन्न दाम्पेण कम्मिण् परिहत्तो व्यापाहितो वा ।

९. शेरी-मज्झमकअ ' सखे । [मज्झमक ' सखे ।]

मज्झमक-मायम् ।

शेरी-साहु मज्झमकअ ! पिअं मे । [माधु मज्झमक ! शिखं मे ।]

१२. मज्झमक - किं किं शिखमिन्याह । ईदृशं मदनिके ।

स्वन्त्रेदवद्वद्वयो हि करोम्यकार्यं

सन्तुष्टपूर्वपुनरेषि बुले प्रमूढ ।

रक्षामि मम्मघग्हीनमिदं शरीरे

मित्रे च मा व्यपदिशश्चपरे च वासि ॥ ४ ॥

शेरी-मज्झमकअ ' गुणाहि । अज्जुआए अअं अज्जहूरो । (कणं ।)

गये विअ । [मज्झमक ! अज्जु ! अज्जुकाया अवमल्लहारे ।

१. पृथिवि ।]

मज्झमक - गवम् ।

अज्ञानाद् या मया पूर्वं दात्वा परैर्विद्योभिना ।

दायार्थी प्रीप्यसन्तप्तमानेव पुनराविभ ॥ ५ ॥

गणिका-मन्तपदि नि तस्मै गदेण अकखं किं नि । [मन्त-
प्यन इति तर्कयामि एतेनाकार्यं कृतमिति ।]

३ मज्झलकः-मदनिहे ! एवं गने किं कर्तव्यम् ।

चेटी-तदि एव गित्यादेहि, णहि मण्डडम्मदि अञ्जुआ । [तत्रैव
निर्णय, नहि मण्डयित्वाञ्जुआ ।]

६ मज्झलकः-अधेदानीं सोऽमर्यान्मां चोर इति रञ्जिपुरपैमांहरिष्यति
चेदत्र किं करिष्यामि ।

चेटी-मा भाआहि मा भाआहि । कुञ्जवुत्तो म्मु सो गुणार्गं परितुम्सदि ।

९ [मा विभीहि मा विभीहि । कुञ्जवुत्तः म्मु स गुणार्गं परितुष्यति ।]

गणिका-साहु भदे ! अद्यत्तव्वामि, अळङ्किदा विअ एदेण वज्र-
णेण । [साहु भडे ! अवक्तव्यामि, अलङ्कृतैर्वैनेन वचनेन ।]

१२ मज्झलकः-सर्वथा न शक्याम्यहं तत्र गन्तुम् ।

चेटी-अअं अण्णो उवाओ । [अयमस्य उपायः ।]

गणिका-गदे गुणा वेसयासस्म । [एते गुणा वेश्यामस्य ।]

१५ मज्झलकः-कोऽन्य उपायः ।

चेटी-ण तव रूपम्मा अञ्जुआ अयि मत्थवाहपुत्तो अ । [न
तव रूपज्ञाञ्जुकापि सार्धवाहपुत्रश्च ।]

१८ मज्झलकः-न खलु ।

चेटी-तेण हि इमं दाव अळङ्कारं तम्म मत्थवाहपुत्तस्स वज्रणा
अञ्जुआण गित्यादेहि । एवं च किं तुवं रक्खिदो, सो अयं

२१ अ आणिव्विण्णो भविस्सदि । अहं च पीडिता ण भविस्सं । आ
अञ्जुअं त्व पुणो वञ्चिअ पुणो एव्व दासभावो भवे । [तेन हीन
तावदलङ्कारं तस्य सार्धवाहपुत्रस्य वचनादञ्जुकायै निर्णय । एवं]

२४ कृते त्वं रक्षितः, त्वं भार्य्यानिर्विण्णो भविष्यति । अहं च पीडिता
भविष्यामि । अथवा अञ्जुको च पुनर्वञ्चयित्वा पुनरेव दासभावो भवेत् ।

मन्त्रकः—मदनिहे ! प्रीतोऽस्मि ।

२७ गणिका—भोदु अत्यन्तरं पविमिअ उवविसामि । (तथा करोति ।)
[भक्तवन्द्यम्नरे प्रविशोपविशामि ।]

बेटी—मज्जलअ ! आअच्छ, कामदेवउळे मं पडिवाळेति । अहं

२८ ओमरं जाणिअ अज्जुआए णिवेदेमि । [मज्जलक ! भागच्छ,
कामदेवबुद्धे मी प्रतिपादय । अहमवमरं ज्ञात्वाज्जुकार्यं निवेदयामि ।]
मज्जलक.—वाट्ठम् । (निवान्तः ।)

२९ (सतः प्रविशन्त्यसौ बेटी ।)

बेटी—मुहं अज्जुआए । एसो मायवाट्ठपुत्तस्स सअमादो कोप्पि
पण्णो आअदो अज्जुअं पेक्खिदुं । [गुणमज्जुकाया । एव

३० सार्धंवाहपुत्रस्य सकाशात् कविश्च शास्त्रज्ञ आत्मनोऽङ्गुलीं द्रष्टुम् ।]

गणिका—(सारम्) गच्छ, सिग्घं पवेसेहि ते । [गच्छ, शीघ्रं
प्रवेशयन्तम् ।]

३१ बेटी—तह । (उरग्य) एदु एदु अरयो । [तथा । पुरोवार्धः ।]
(प्रविश्य)

विपूक—(सर्वतो दिशोऽपि) अहो गणिआवाट्ठस्स मम्मिरीअदा ।

४२ शाणापट्टणसमागतेहि आजमिण्हि पुण्णआ वार्धअन्ति । संओज-
अन्ति अ आहारप्पआराणि । बीणा वादीअन्ति । सुपण्णआरा
अट्ठहारप्पआराणि आदरेण ओजअन्ति । [अहो गणिकावाट्ठस्य

४५ सार्धंक्रता । शान्तापट्टणसमागतैरार्गमिकैः पुस्तकानि वाच्यन्ते ।
संयोग्यन्ते वाद्यप्रकाराः । बीणा वाद्यन्ते । सुपण्णकारा अट्ठहारप्रका-
रानादरेण ओजयन्ति ।]

४८ बेटी—एमा अज्जुआ । वयसप्पदु अरयो । [पुराज्जुका । वयस-
वार्धः ।]

विपूक—(उरग्य) सोत्थि होदीए । [स्वस्ति मन्त्रार्थः ।]

- ५१ गणिका—साअदं अय्यस्म । हजे ! आमणं अय्यस्म, पादोदं
 च । [स्वागतमार्यस्य । हजे ! आसनमार्यस्य, पादोदकं च ।]
 विदूषकः—(आत्मगतम्) सज्जं आणेदु वज्जिअ भोजणं । [मर्ष-
- ५४ मानयतु वज्जियिवा भोजनम् ।]
 केटी—अं अज्जुआ आणयेदि । (आसन ददाति पादोदकं च ।)
 उधविसदु अय्यो । [यदगुक्ताज्ञापयति । उपविष्टमार्यः ।]
- ५७ विदूषकः—(उपविष्ट) पडिच्छदु आसणं भोदी । अहं किञ्चि
 भणितुं आअदो । [प्रनीलवस्त्रमर्षणी । अहं किञ्चिद् भणितु-
 मागतः ।]
- ६० गणिका—(उपविष्ट) अघहिदग्धि । [भवदित्तमि ।]
 विदूषकः—केत्तिअमत्तं म्हु तस्म अट्टहारस्म मुञ्छत्थपमाणं । [किय-
 म्मायं म्हु तस्यालङ्कारस्य मूढप्रमाणम् ।]
- ६३ गणिका—किणिमित्तं म्हु अय्यो पुण्डदि । [किणिमित्तं लक्ष्यार्थः
 पण्डिति ।]
 विदूषकः—मुणादु भोदी । तत्तहोतो चारुदत्तस्म गुणत्पवा-
- ६६ अणिमित्तं म्हु तुर अट्टहारो तदिं गिक्खित्तो । मो तेण जूदे
 हारियो । [शृणोतु भवनी । लक्ष्यभवनलङ्कारस्य गुणप्रवाचननिमित्तं
 म्हु त्वयालङ्कारस्मिन् निक्षिपः । स तेन सूत्रे हारितः ।]
- ६९ गणिका—जूदे । जुग्गइ । तदो ततो । सूने । पुग्गने । लल्लनः ।]
 विदूषकः—ततो तस्म अट्टहारस्म मुञ्छत्थमूदं इमे मुत्तायट्ठि पडि-
 छदु भोदी । [लल्लन्यालङ्कारस्य मूढप्रमाणमिमां मुत्तायणी प्रनीलपटु
- ७२ भवनी ।]
 गणिका—(आत्मगतम्) वि वन्तु गणिकाभायं । कुट्ठमि मे मुञ्छ-
 अदि । जइ ण पडिच्छे, मो एय्य दामो भविस्सदि । (प्रहसनम्)

- ७५ आणेदु अरयो । [चिक्कं लब्धं गणिकाभावम् । सुखेति मां तुल्यति ।
 यदि न प्रतीकामि, एव दोषो भविष्यति । आनन्दवाचं ।]
 विदूषकः—इदं गणहदु भोदी । [गृह्णतु भवती ।]
- ७६ गणिका—(गरीना) परिच्छिदं त्वं सि अरयो निवेदेदु । [प्रमादं
 लयेनार्थो निवेदयतु ।]
 विदूषकः—(आनन्दतः) कोवि उवआरो वि णं गण्ण भणितो ।
- ८१ (प्रकाशम् ।) तव्यं होदु । (दत्ता निजान्त ।) [कोऽप्युपचारोऽपि
 नैतया भणितः । एव भवतु ।]
 गणिका—साहु चान्दत्तं साहु । भाजपेअपरितुत्तदाणं दमाणं
- ८४ माणावमाणं रविरदं । [मातु चान्दत्तं ! मातु । भाजपेअपरितुत्त-
 तायां दसायां माणावमाणं रक्षितम् ।]
 (प्रविश्य)
- ८७ मद्रिका—अउज्जु ! माथवाहपुत्तसस मआमाओ कोवि मगुम्मो
 आअदो इण्णइ अउज्जुअं पेयिरदं । [अउज्जु ! माथवाहपुत्तसस
 सदाशानं कश्चिदं मनुष्यं भाग्यं इण्णवग्गुवां इहम् ।]
- ९० गणिका—किं दिट्ठपुत्तयो जवदंसणो वा । [किं दृष्टव्यं नवदर्शनो वा ।]
 मद्रिका—अउज्जु ! णहि, तस्सकरेओ नि मे पडिभादि । [अउज्जु !
 नहि, नदीय इति मे प्रतिभाति ।]
- ९१ गणिका—गण्ण, पवेमंदि णं । [गण्ण, प्रवेसयितुम् ।]
 मद्रिका—तह । (निजान्ता ।) [तथा ।]
 गणिका—अहो रमणिअदा अउज्ज दिवससम । [अहो रमणीयताय
- ९६ दिवससमः ।]
 (ततः प्रविशति मद्रिका गजजलेन सह ।)

मद्रिका—वृष्टा गच्छात्माशुता नाम् ।

यः कश्चिच्चरितगतिनिर्णीयने मां सम्भ्रान्तो दृढमुपसर्पति मियमो वा ।
 सद्योरातांस्तुल्यति दोषतो मनो मे र्वदोषैर्भवति हि शङ्कितो मनुष्यः ॥६॥

मदनिका-एसा अञ्जुआ । उवसण्डु अय्यो । [पृथाञ्जुका ।
उपमर्पस्वार्यः ।]

३ मञ्जलकः-(उपसृत्य) मुखं भवत्यै ।

गणिका-साअदं अप्यस्स । हज्जे ! आसणं देदु अप्यस्स ।
[स्वागतमार्यस्थः । हज्जे ! आमनं दीयतामायां ।]

६ मञ्जलकः-भवतु भवतु । गृहीतमामनम् । त्वरिततरमनुप्रेयं
किञ्चिन् कार्यमस्ति ।

गणिका-एयं, भणादु अय्यो । [पृथं, भणावायं ।]

९ मञ्जलकः-भार्यचारुदत्तेनाभिः प्रेषितः-यस्तावदलङ्कारो मम हस्ते
निक्षिप्तः, म त्वसंभोगमलिनतया गृहस्यामाश्रिध्यान् कौहुम्बिष्ठानां
दुरारम्भः । तद् गृह्यताम् इति ।

१२ गणिका-इमं तस्म चारुदत्तस्स देदु अय्यो । [इमं तस्मै चारु-
दत्ताय ददास्वार्यः ।]

मञ्जलकः-भवति ! न गत्यहं गच्छामि ।

१५ गणिका-अहं आणामि तस्म गेहे माहसे करिअ आणीदी अर्थ
अलङ्कारो । तस्म गुणाणि अणुकम्पेदु अय्यो । [अहं आणामि
तस्म गेहे माहसे कृत्रार्जलोऽवमलङ्कारः । तस्म गुणाननुकम्पतामार्यः ।]

१८ मञ्जलकः-(आत्मगतम्) कथं विदिगोऽश्मनया ।

गणिका-को णत्थ, पवदणं दाव अप्यस्स । [कोऽत्र, प्रवदणं
तावदावेग्यम् ।]

२१ मदनिका-नेमिमहो विअ मुणीअदि । आअदेण पवदणेण होरुव
[नेमिशब्द इव ध्वने । आग्नेन प्रवदणेन भविष्यम् ।]

गणिका-(स्वर्गभरणैर्मदनिकामलङ्कृत्य) आरुदु अय्यो अप्याए

२४ मद् पवदणं । [आरौहस्वार्यं आर्यता सह प्रवदणम् ।]

मदनिका-अञ्जुए ! किं एदं । [अञ्जुदे ! किमेतत् ।]

गणिका—मा मु मा मु एव मन्तिअ । अय्या मु सि दानि संवुत्ता ।

२७ गणहृदु अय्यो । (मञ्जुकां पृथ्वा मञ्जुलकाय प्रवृत्ति ।)

[मा मनु मा मन्त्रेव मन्त्रयिन्वा । आर्चो मन्त्रयिन्वा मन्त्रा ।
गृह्णावार्पे ।]

मञ्जुलकः—(आभिगतम्) भोः ' कदा मन्त्रयस्याः प्रतिकर्तव्यं भवि-
त्यनि । अथवा, दान्तं दान्ते पापम् ।

भरः प्रत्युपचारार्थं विपत्तीं लभते पश्यम् ।

द्विपतामेव कालोऽस्तु सोऽस्या भवतु तस्य वा ॥ ७ ॥

(तदा एव निश्चान्तः मञ्जुलकः ।)

गणिका—धउरिए ! ! [चतुरिके ! !]

(प्रविश्य)

केटी—अज्जुम् ! इअम्हि । [अज्जुके ! इयमग्निम् ।]

गणिका—दुक्खे ! पेक्ख आगममीए मए सिविणो डिट्ठो । एवे । [इमे !

१ एव आगम्या मया एवमे एवः एवम् ।]

केटी—पिअं मे, अमुदकणाइअं संवुत्ते । [पिअं मे, अमुताइवाकं
संवुत्तम् ।]

१ गणिका—गहि इमे अज्जुहारे गणिअ अय्यवात्तदने अभिमरि-
हमामो । [पृथ्वा मन्त्रयस्याः मन्त्रयिन्वा मन्त्रयिन्वा मन्त्रयिन्वा ।]

केटी—अज्जुम् ! तह । एदं पुण अभिमरिआमहाअमूदं दुट्ठिणं

१२ कणमिदं । [अज्जुके ! तथा । एतत् पुनर्वा अभिमरिआमहाअमूदं दुट्ठिणं
मुच्यते ।]

गणिका—हदामे ! मा दु बह्वावेहि । [हदामे ! मा मनु बर्धम् ।]

१५ केटी—एदु एदु अज्जुआ । [एवेअज्जुआ ।]

(निश्चान्ते ।)

चतुर्थोऽङ्कः ।

चारुदत्तस्य श्लोकानुक्रमणिका ।

अकामा दियते	I.	25	तथा विभव	III.	12
अज्ञानाद् या	IV.	5	तरणजन०	I.	17
अद्यास्य भित्तिषु	III.	10	खन्नेहवद्	IV.	4
अभिनयति	I.	16	दारिद्र्यात् पुरु	I.	6
अयं तव शरीर	IV.	2	दुवेहि अम्हेहि	I.	10
अर्धेषु कामे	III.	18	देताः कां नु जला०	III.	8
अविज्ञातप्रयुक्तेन	I.	27	धिगस्तु मनु	III.	14
अशिवस्तु तिक्रमे	I.	15	नर प्रयुपकारार्थी	IV.	7
अर्सा हि इत्वा	III.	3	निःशामाऽस्य	III.	13
आलोकविशाला	I.	21	परिचितनिमिरा	I.	13
इय हि निद्रा	III.	4	भवाम्नायद्	III.	16
उच्छिष्टितस्य	III.	1	मयि द्रव्यभ्रयश्रीणि	III.	17
उदयति हि शशा०	I.	29	माज्जरः दुवने	III.	11
पृथा हि वायु	I.	23	ये समालस्य	III.	19
पृथा रत्नप्रवेशेन	I.	24	यः कश्चिच्छटित०	IV.	6
पृथा हि वयमो	I.	22	यत्र मे पतितः	I.	28
कः श्रद्धास्यति	III.	15	यामां वलिर्भञ्जति	I.	2
कामे नीचमिदं	III.	6	रक्तं च नार०	III.	2
कामं प्रदीप	I.	18	लिप्पन्नाश्च तमां	I.	19
किं खं वदान्	I.	11	मुग्धोऽर्थवान्	III.	7
किं खं भवेन	I.	9	विभवानुवशा	I.	7
किं याति धावति	I.	8	विषादम्वल०	IV.	3
किं वास्तुत्रेवे	I.	12	मयं न मे	I.	5
कृत्वा निशायां	IV.	1	म मतिधानां	I.	26
कृत्वा शरीर०	III.	5	मिहान्नान्नं	III.	9
छाया ममायां	I.	4	मुग्धं हि दुःखा०	I.	3
पिद्गुहद्वि	I.	1	मुग्धभक्षण०	I.	20
जनयति मनु	I.	14			

CĀRUDATTA

TRANSLATION

Act I

PROLOGUE

At the end of the Benediction enter the Stage manager.

STAGE-MANAGER I left my house just at dawn to-day and now my eyes are as it were tidling with hunger like two drops of water on a lotus-leaf! Walking about I will go home and see if there is any arrangement made. (Snooping about This is our house. So I will go in. (Entering and turning round. As the floor has been blackened and variegated by the turning round of iron pots and there is the scent like the unctuous smell of grease when being purified, and here are pious devotees moving about like some suspicious women, so is it likely that arrangements for a meal are ready? Or that in my hunger the whole world appears to me to be made of rice? I will just call my wife. Madam, will you come here a moment?)

(Entering.)

ACTRESS—Here I am, sir, it is a good thing you have come.
STAGE-MANAGER—Madam, is there anything for breakfast in our house?

ACTRESS—Yes, sir.

STAGE-MANAGER—May you live long! thus may you be (ever) the giver of good food!

ACTRESS—Sir, I have been waiting just for you.

STAGE-MANAGER—Well, dear, is there what I want?

ACTRESS—Yes, sir.

STAGE-MANAGER—So may the gods bless you! Now what have you got, my dear?

ACTRESS—There ■ ghee, raw sugar, curds and rice.

STAGE-MANAGER—All this in our house?

ACTRESS—No, no, in the market.

STAGE-MANAGER—(*Angrily*) Oh, you vile woman, so may your hopes be cut off! And you shall go to perdition. I am like a sheaf of grass lifted high up from the hill-top by a fierce wind and then let fall again.

ACTRESS—Well, well, do not be alarmed. Wait a while, sir. Everything will be ready. Why, I have already got it. You will please assist me, sir, in my fast today.

STAGE-MANAGER—What is the name of this fast of yours, madam?

ACTRESS—It is a fast to get a worthy husband.

STAGE-MANAGER—What, in the next life?

ACTRESS—Quite so.

STAGE-MANAGER—Let all that be. But who has advised you to adopt this fast?

ACTRESS—This pious man, Cūnagoṣṭha.

STAGE-MANAGER—Well done, Cūnagoṣṭha, well done.

ACTRESS—If you will favour me, sir, then I should like to invite some Brāhmana worthy of our company.

STAGE-MANAGER—A most pious command. So shall I get a good breakfast too. Well then, you go in, madam, and I, on my part, will find a Brāhmana worthy of our company.

ACTRESS—As you command, sir. (Exit)

STAGE-MANAGER—Where can I find a poor Brāhmana? (*Looking*) Ah, here comes the noble Maitreya, the Brāhmana who is Cārudatta's friend. So I will invite him. (*Moving round*) Sir, I invite you. In this matter of invitation, do not despise me on the ground of

my poverty. There will be rich food to eat. There is
 sheer raw sugar curds rice, everything besides, you
 will have a gift of gold pieces, too.

(Behind the scenes)

Well well, invite somebody else. I am not free.

STAGE-MANAGER. Please to enjoy, good sir, this rice, well
 prepared with butter and raw sugar and curds, and served
 with hot currys and condiments, this exquisite rice
 offered with great respect (1) *(Exit)*

End of Prologue

(Then enter the Vichitra.)

VICHITRA—Well well invite some one else. I am not free.
 Well, I say I am not free. What say you? There will
 be rich food to eat? Well, but I know one would not
 eat the stone of the very sweetest mango, because that
 is improper. Now why would you keep on importun-
 ing me? I say I am engaged. What say you—"There
 will be a gift of gold coins?"

Ah, he appears to be repudiated in words (only) but my
 heart follows him. Oh, misery! That even I should
 be looking for the invitations of others! I used to pass
 my days in Cārudatta's house ruminating savoury sweet-
 meats like a bull at the cross-roads, stuffed up to my
 very throat, surrounded by a variety of dishes like a
 painter by numerous fans of paint-dishes that were
 kept ready throughout the twenty-four hours, seasoned
 with saffron, emitting a sweet fragrance at each
 breath, commanded by a mere lift of the brow, with
 numerous drinks thrown in, but the same I, now that
 the noble Cārudatta is poor, must live the life of
 common people, like the pigeons, moving about else-
 where for my food and then returning to his house.

And there is another wonderful thing: my bell understands the changed condition. It is satisfied with quite a little and it will bear a good weight of rice when it is offered. It does not demand what is not offered, nor reject (what is offered). Not that I am not satisfied with such a state of affairs.

Here I have got for the noble Cārudatta, who has performed the religious duties 'pertaining to the sixth day these flowers and this upper garment, so I will be by his side. (*Stepping around and looking*) Here is the noble Cārudatta, lovely and yet pitiful like the moon at dawn, stepping this way after worshipping the household deities according to his means. So I will approach him. (*Exit*)

(*Then enter the Hero offering oblation, the Vīdūsaka, and a maid-servant with wood-sorrel in her hands*)

HERO, (*Sighing deeply*)—Oh, poverty is indeed a living death to a high-minded person, for

On this threshold of my house, where swans and flocks of cranes separated the flowers from oblations, just there have grown the sprouts of corn of old oblations; and the handful of seeds offered there is eaten by mouths of worms. (2)

VĪDŪŚAKA—Don't you, my friend, worry yourself too much. The young days of a house, like those of a man, are subject to changed conditions. Poverty certainly becomes you who have lost your wealth in charity over the entire land up to the sea, as the loss of light becomes the moon of the dark fortnight.

HERO—Nay, I do not bewail my lost fortune. But the ruin of a man who knows the joys of virtue appears to me to be more frightful, for

Happiness after the experience of misery is glorious

like the sight of a lamp in the midst of darkness, but he who comes to poverty after prosperity lives dead with a body alive (3)

VIDŢAKA—Ah! friend where has it all gone such boards of wealth, the choicest from sea and town?

HERO, (Sighing)—Friend, gone where my fortune is sunk
See,

My wealth is spent in helping my friends, nor do I remember any one that was refused. This my spirit, however, that has paid the price of confidence, does not perish (4)

(*Gesticulates grief.*)

VIDŢAKA—Are you grieving for wealth and prosperity?

HERO—In truth, I am not brooding over the loss of riches, for it can come again with a turn of fortune, but this is what burns me at heart, that with the loss of the splendour of riches, my friendship towards the good becomes relaxed (5)

Moreover, if a man be poor his kinsmen will not abide by his words, his magnanimity becomes ridiculous, and the lustre of the moon of character fades away. Without comity his friends turn away from him and his difficulties multiply, while the evil deeds that others have done are put upon his head (6)

VIDŢAKA—These damnable money transactions are leaving the house like cowherd-boys scared by flies. But the more you brood over the sorrow at loss of wealth, the more will it sprout up like each shoot of an old clump of reeds in spring. So enough of grieving over it

HERO—Friend, why should I be grieving? Moreover, am I poor

Whose wife will follow my fortunes, and who have a friend in you that will share my joys and woes?

And what is not found with the poor, I have not lost
my magnanimity (7)

(Enter a courtesan in flarry followed by Viti and Saktes)

SAKTES—Stop, stop Vasantasenā, stop

Why do you go, run, race away stumbling? Well, be
pleased, I won't slay you Just stay, my body is now
being burnt by love like a bit of leather fallen in the
midst of burning cinders (8)

VITI—Vasantasenā,

Why, with thy grace transformed in fright, thy feet
which through instructions in dancing should lightly
trip, (now) falling heavily, why dost thou flee like a
gazelle frightened by a tiger's pursuit? Why should
thine eyes dart sidelong glances that are tremulous
and frightened? (9)

SAKTES—Old man, here goes Vasantasenā

Closely followed by us two like a she-jackal by a couple
of hounds, with anklets on, and with the (merry)
laughter of her tinkling girdle, she has stolen my
heart with the pericardium. (10)

VITI—Vasantasenā,

Covering a hundred steps in one step why dost thou
glide away like a female snake overwhelmed with the
fear of the lord of birds? When I run at full speed, I am
like the wind; or can I not indeed, catch thee? (11)

COURTESAN, (Looking around)—Pallavakā! Pallavakā! Para-
bhṛtikā! Parabhṛtikā! Madhukarikā! Madhukarikā!
Sārikā! Sārikā! Alas, I have lost my servants, so I must
protect myself by myself.

SAKTES—Shout away, lady, shout for the sprout, the cuckoo,
the bee, the starling, or for the whole month of spring
Who, indeed, can protect you?

Will it be Vāsudeva, the lord of the city of the dead.

or Janamejaya, the son of Kunti : Seizing thee by the tresses of thy hair, I shall carry thee off as Dussāsana did Sita. (12)

VITA—Vasantasenā, think of me as a man whose heart is entirely innocent of fear. See,

The darkness of night is familiar to me from the vices of my nature. I have already passed through side-alleys darkened by the murk of black nights. Though it should not be declared before a young woman, yet my witnesses are the guards of the market-place who have escaped being murdered. (13)

COURTESAN—Now I am in doubt of my life, since he vaunts his own qualities. How will such abstain from evil deeds ?

VITA—Lady, do comply with our request. Look you : a request refused generates anger, and what cannot persons like me do when in anger ? You are wooed by this powerful hand of mine made long by the sword. Save me and save yourself from the horror of a young woman's murder. (14)

COURTESAN—Even his wooing is frightening.

SAKRA—Vasantasenā, the old man speaks well. Surely one should make much of the wooing of a mighty man which is so rare. Look you, girl,

Sharp is the sword, black like a peacock's neck. I will cut off your head or slay you. Have done with provoking men like us. When a person is dead, he surely lives no more. (15)

COURTESAN—Good sir, I am but a courtesan who depends for her living on the virtuous satisfaction of the actions of noble families.

VITA—Sure, that is why we are after you.

COURTESAN—Good sir, what do you seek from me, my person or my ornaments ?

VITA—A creeper should not be stripped of her flowers.
Have done with your ornaments.

COURTESAN—Let me not worry myself now.

ŚAKILA—Vasantasenā, you should make love to me—a prince.

COURTESAN—You will rest in peace.

ŚAKILA—Listen, old man, listen. This Vasantasenā asks me to rest in peace.

VITA—(To himself) The dolt does not see that she is cursing him! When she says "You will be dead" he thinks she means "Tired". Moreover,

He speaks, gesticulating with all his limbs; and what he says is utterly devoid of sense. His movements are improper, his speech vulgar. Here is a new incarnation of a beast in human form. (16)

(Aloud) Vasantasenā, what is it you are saying to my face, so contrary to the ways of courtesans? Look you. The courtesan's house must be reckoned as the resort of all young men. Think of yourself, a courtesan, as a wayside creeper! Your body is like merchandise, to be purchased with money. To serve equally the man you love and the man you hate. (17)

COURTESAN—He tests my liking by my larder.

ŚAKILA—Old man, here is a lane filled with profound darkness. Don't let the girl give us the slip down there. Ever since the festival of the Larvā Lord, she has been in love with the poor merchant's son, the lad Cārudatta, pleasing only to the eye. Here is the assemblage of his house.

COURTESAN (Delighted to herself) This is his house. Perhaps I shall see the harassment of my enemies through me close to my beloved. Well, I will do it. (18)

ŚAKILA—Oh, old man, the woman is lost, she has disappeared.

VIDŪSAKA—My intellect is like a reflection in a mirror,
where right appears left and left, right.

HERO—Idiot, one must worship according to one's means!
Gods are pleased with one's devotion. So get along

VIDŪSAKA—How can I go alone?

HERO—Radanikā, follow this gentleman

RADANIKĀ—As my master commands

VIDŪSAKA—I will take the lamp, lady

HERO—Let it be, as you think.

VIDŪSAKA—(*Taking the lamp*) Radanikā, open the side door.

RADANIKĀ—Very well (*Gesticulates opening of the door.*)

(*The courtesan extinguishes the lamp with the skirt of her garment*)

VIDŪSAKA—Alas! Alas!

HERO—Friend, what is it?

VIDŪSAKA—As I was going out, a gust of wind from the
street came massed up through the open side door and
put out the lamp in my hand

HERO—Idiot, lie upon you!

VIDŪSAKA—It was only a small mistake Radanikā, go, wait
for me in the square. I will join you in a moment with
a lamp from the inner room (*Exit*)

MAID—Very well, sir, (*Moves about*)

COURTESAN—Fortunately the door opens to admit me. I
should not worry about my virtue. So I will enter.

(*Enters and waits*)

VITA—(*Observing, to himself*) Here is some woman coming
out of the house. Good, let me deceive this simpleton
with her (*Aloud*) Here is perfume that appears to be
mingled with the incense of a scented bath.

SAKIYA—Ay, old man, I can hear the smell with my ears,
but I can't see it properly with my nostrils, they are
so full of darkness

VIDŪSAKA—My intellect is like a reflection in a mirror,
where right appears left and left, right.

HERO—Idiot, one must worship according to one's means;
Gods are pleased with one's devotion. So get along

VIDŪSAKA—How can I go alone ?

HERO—Radanikā, follow this gentleman

RADANIKĀ—As my master commands.

VIDŪSAKA—I will take the lamp, lady

HERO—Let it be, as you think

VIDŪSAKA—(*Taking the lamp*) Radanikā, open the side-door.

RADANIKĀ—Very well (*Gesticulates opening of the door.*)

(*The courtesan extinguishes the lamp with the skirt of her garment.*)

VIDŪSAKA—Alas ! Alas !

HERO—Friend, what is it ?

VIDŪSAKA—As I was going out, a gust of wind from the
street came massed up through the open side-door and
put out the lamp in my hand,

HERO—Idiot, fie upon you !

VIDŪSAKA—It was only a small mistake. Radanikā, go, wait
for me in the square I will join you in a moment with
a lamp from the inner room. (*Exit*)

MAID—Very well, sir, (*Moves about.*)

COURTESAN—Fortunately the door opens to admit me. I
should not worry about my virtue. So I will enter.

(*Enters and waits*)

VIṬA—(*Observing, to himself*) Here is some woman coming
out of the house. Good, let me deceive this simpleton
with her (*Aloud*) Here is perfume that appears to be
mingled with the incense of a scented bath.

SAXIṬA—Ay, old man, I can hear the smell with my ears,
but I can't see it properly with my nostrils, they are
so full of darkness

VIṢṢAKA—None of that, now, none of that. *[Stands in suspense at sight of Viṣa and Sākara with swords in hand.]*

VIṬA—Why, this ■ Maitreya, friend to the noble Cārudatta. This, too, is not Vasantasena. Great Brahmin, we acted thus owing to mistaken identity and not through insolence. Look you, sir,

We were after a certain lady, mistress of her youth, who did not love us; she gave us the slip, but through mistaking this lady for her, we have committed this breach of decorum. (25)

SAKARA—Oh, damn! She happens to be the maid-servant of that fellow Cārudatta, the son of a poor merchant, and not Vasantasena. Good, Vasantasena, good. Entering darkness in between you deceived the old man. And I was deceived by the deceitful tricky wench. That is

..... hands, which is
the end of supplication.

VIṢṢAKA—Well, well. It is not your fault. The fault is rather mine that I should let you entreat me.

SAKARA—(Old man, you seem to be mightily afraid of that
the son of a poor merchant.

am afraid of him

, old man, why?

use of his virtues. Look you,
rendered poor by the suits of men like me; not is
any one who is not adorned by his riches. He is
an extensive lake dried up in summer, but dried up
quenching men's thirst. (26)

Great Brahmins, please do not tell the merchant's son about this matter

(Exit Viṣa)

VIPRAKĀ—None of that, now, none of that. (*Stands in suspense at sight of Vela and Sakara with swords in hand*)

VĪTĀ—Why, this is Maitreya, friend to the noble Cārudatta. This, too, is not Vasantasenā. Great Brāhmin, we acted thus owing to mistaken identity and not through insolence. Look you, sir,

We were after a certain lady, mistress of her youth, who did not love us; she gave us the slip; but through mistaking this lady for her, we have committed the breach of decorum. (23)

SAKARA—Oh, damn! she happens to be the maid-servant of that fellow Cārudatta, the son of a poor merchant, and not Vasantasenā. Good, Vasantasenā, good. Fearing darkness in between you deceived the old man. And I was deceived by the deceitful tricky wench. That is wholly such a nasty business.

VIPRAKĀ—Nay, now, this is not right.

VĪTĀ—Oh Great Brāhmin, here I fold my hands, which is the all in all of supplication.

VIPRAKĀ—Well, well. It is not your fault. The fault is rather mine that I should let you entreat me.

SAKARA—A! man you seem to be mightily afraid of that first Cārudatta the son of a poor merchant.

VĪTĀ—Truly I am afraid of him.

SAKARA—Why, old man, why?

VĪTĀ—Because of his virtues. Look you,

He is respected and feared by the sons of men like me, and he is not any one who is not admired by his virtues. He is like an extensive lake deep up in a mountain, but deep up above the clouds men's virtue. (24)

Great Brāhmin, please do not let the merchants' son and his wife marry.

1

2

3

4

5
6
7
8

9

10

11

12

13

14

COURTESAN—Not that I would not go. But if I go to him all of a sudden, and he finds himself unable to return my obligation, I will not be able to see him again; that is why I am tarrying.

MAID—Ah, so that was why you left your ornaments at his place

COURTESAN—That is it.

(*Enter a Shampooer, with a hurried loss of the curtain*)

SHAMPOOER—Lady, I throw myself on your protection.

COURTESAN—Come, do not have any fear.

MAID—Oh, but who is this fellow?

COURTESAN—Mad girl, does one question a person who seeks shelter?

MAID—But supposing he is some violent fellow?

COURTESAN—Silly girl, a man of virtue deserves to be protected.

SHAMPOOER—Lady, I forgot my manners through fear, not through impudence. You see, noble lady, those who are frightened, or harried, or overwhelmed, or those of easy virtue, are prone to give offence.

COURTESAN—Well, well. Be at your ease, sir. I am only a courtesan.

SHAMPOOER—By birth only, not by character.

COURTESAN—My dear, just so.

MAID—Mistress wants to know from you, sir, what frightened you.

SHAMPOOER—A creditor, lady.

COURTESAN—If it is only that, give the gentleman a seat.

MAID—Very well. (*Offers him a seat*)

COURTESAN—Sit down, sir.

SHAMPOOER—(*Aside from this special hospitality, I insist I shall succeed in my object*) (*Sits down*)

COURTESAN—My dear, just this

Maid—Very well, my lady. Sir, my mistress desires to make your movements on the royal road free of any embarrassments. What is to be done, and to whom?

SHAMPOOR—Listen, lady

COURTESAN—I am all attention

SHAMPOOR—Pataligutra is my birth-place. I am a trader by origin. But owing to reverses of fortune I now follow the profession of a shampooer. You have learnt a delicate art.

COURTESAN—So you are a shampooer. But now it gives me my livelihood

SHAMPOOR—I learnt it as an art. But now it gives me then?

COURTESAN—Your words seem to betray bitterness. What and being keen on seeing great men, I came to Ujjaini.

SHAMPOOR—Immediately I came to this place, I met a certain merchant's son

COURTESAN—What was he like?

SHAMPOOR—A fine figure of a man, self-possessed, free from conceit, of a gracious presence, but not vain of his graces, clever and sweet, able and (yet) polite, esteemed, not flaunting his virtues, and contented. He gives, but boasts not of it, remembers even the smallest of good turns, and forgets even the greatest of wrongs. My lady, what need to say more? Even a long full day of summer will scarcely suffice to recount a quarter of the virtues of this noble youth. What more, he regards his own person as if it were for the use of others.

COURTESAN—(Aside) my good girl, who could this be that emulates the virtues of the noble Candatta?

MAID—I too am curious to know. Who could this be that adorns our city of Ujjayinī with his virtues ?

COURTESAN—What next ?

SHAMPOOER—Then, enslaved by his virtues, I forgot my wife and became his attendant.

COURTESAN—Is he poor ?

SHAMPOOER—How could you tell that, lady, without being told ?

COURTESAN—It is difficult to find all merits in one place. Well, go on.

MAID—Who is the gentleman ?

SHAMPOOER—The noble Cārudatta.

COURTESAN—That is right. What more ?

SHAMPOOER—Then on account of his slender means, he dismissed his servants, and relieved of the burden of supporting a household, he is living in the merchant's house, with nothing left but his good name. I, too, was asked by him to serve another master. But filled with despair at the thought that I would never find another jewel of a man like him, and that I should not sully this hand of mine by shampooing common men after having touched his delicate, graceful, exquisite person, I turned to the profession of gamblers to keep this accursed body and soul together.

(The courtesan looks at the maid with tears of joy.)

And then ?

SHAMPOOER—Then one day, I lost ten pieces of gold to a man from whom I had won for several days.

COURTESAN—Well then ?

SHAMPOOER—So to-day as I happened by chance to come to this courtesan's quarter, I was found ; and through fear of him I entered this house. So now your ladyship knows everything.

COURTESAN—(Aside) Oh pity! So I think do the birds wander about on the destruction of the sheltering tree
(Aloud) Under these circumstances, you are one of us
My girl, come, send away that person

MAID—Very well (Exit)
COURTESAN—You need not be anxious about the money
You may regard that the noble Cārudatta has paid it
(Entering)

MAID—I have dismissed that person He went away satisfied
SHAMPOOR—I am much obliged.

COURTESAN—You may now leave and join your friends and feel happy.

SHAMPOOR—I am disgusted with the world, and may even this very day renounce it. But, Madam, if I can impart this art to one of your attendants, I shall feel grateful to you

COURTESAN—You should rather wait upon the very person for whose sake you learnt the art

SHAMPOOR—(Aside) How cleverly has she declined my services! For who would spoil a good turn by accepting a return for it? (Aloud) good-bye, lady.

COURTESAN—Yes, sir, good-bye, till we meet again

SHAMPOOR—Well, as you say, lady (Exit.)
COURTESAN—Well, methinks I hear a sound.

(Entering)

ATTENDANT—Vicchittikā, Vicchittikā, where is my mistress?
COURTESAN—My good girl, what is that?

ATTENDANT—Oh, I feel cheated, that my mistress did not see Karpasdra's exploit by just leaning forward through the casement, with bosom bowed.

COURTESAN—Small men are easily elated What makes you feel so conceited?

ATTENDANT—Mistress, listen :

As the auspicious elephant, Bhadrakapotaks, was returning at great speed from a bath, making the royal road fragrant with dripping ichor, he caught hold of an ascetic who was conspicuous by the red colour of his upper garment among a crowd of innumerable men in the street.

COURTESAN—Well, what happened next ?

ATTENDANT—Then the ascetic was lashed by the strokes of his trunk, was hauled up between his tusks, and snatched by the feet with his trunk, so that the people started crying "Alas, alas, he is torn to pieces, he is killed"; then I turned back the elephant with blows of my fist and released the ascetic.

COURTESAN—Oh, I feel so happy about it; well, what followed ?

ATTENDANT—And then every one said, "How marvellous, this feat of the lad !" but nobody thought of rewarding me. Then, mistress, a certain noble youth glanced at those parts of his person where ornaments are usually worn, and felt with his fingers also, and finding nothing, he blamed his fate and sighed deeply, and then he sent me this mantle through an attendant saying that was all he had.

COURTESAN—Who can this be that imitates the virtues of the noble Cārudatta ?

MAID—Mistress, I am also curious to know that. Who could this one be ?

COURTESAN—It must be some kindly gentleman.

MAID—Well, ask him.

COURTESAN—Ah, dear, partiality for one man destroys all other qualities.

MAID—Good man, do you know his name ?

ATTENDANT—No, I don't know.

COURTESAN—That was very thoughtless of you
 MAID—If so, of whom were you speaking now?
 ATTENDANT—I know this much—he is good and without
 conceit.

COURTESAN—Come a'long, let us have a look at him
 ATTENDANT—Look, mistress, look Here he goes.

COURTESAN—(Looking from her mansion) My dear, he is the
 noble Chūchita himself, with nothing but his sacred
 thread for upper garment Before he goes a long way
 off, let us have a look at him
 (Exeunt Omnes)

End of the Second Act.

Act III

(Then enter the Hero and the S'iddhaka')

SHKO—Friend, a lute is indeed a jewel not sprung from the
 sea. For
 Like a friend, it follows the lover's heart, it is a dis-
 course of flawless melody on the objects of his love, a
 beloved companion in the passionate delight of love-
 dalliance, a co-wife to ladies that comes between them
 and their loves (2)

SHCHAAA—It is a long time, my friend, that the streets are
 deserted in response to proclamation Even the dogs
 have gone to sleep. But we get no sleep And here is
 moreover this other wonderful thing I cannot enjoy
 this cursed lute. I wish it had its strings snapped in
 the stronger parts

SH—Friend, the singing to-day was mostly sweet owing
 to a variety of emotional effects; and yet you did not
 enjoy it!
 SHCHAAA—That is exactly why I did not enjoy it. Even a
 sweet dish eaten in large quantities causes indigestion

HERO—The singing was in every way clear. For, Passionate, loud and sweet, equable, clear, full of feeling, (although) not accompanied by gestures—of what need to praise it highly in various ways by saying this and that—if he were behind a wall, I should have thought it was a woman. (2)

VIDCŚAKA—You may praise as you like. But I have no respect for a man who sings and a woman who studies. A man singing does not look well like a priest wearing garlands of red flowers. And a woman studying, looks as ugly as a cow with a slit nose.

HERO—Friend, it is already mid-night. Darkness has settled in the streets, and the absence of any traffic makes Ujjayinī appear to be hushed in sleep. For,

" . . . . . hth
 . . . . . ter,
 . . . . .

VIDCŚAKA—You are quite right. Darkness gets its chance from the sinking moon and seems to descend from the house-top.

HERO—(Stepping round) Here is our house Vardhamānaka! Vardhamānaka!

VIDCŚAKA—Vardhamānaka! Vardhamānaka, open the door.

(Entering)

. . . the noble Maiteya!
 —Vardhamānaka!

SERVANT—Oh, my master! Sir, I salute you.

HERO—Bring water to wash our feet

SERVANT—(Moving about) Here is water to wash the feet.
 : (Washes the hero's feet)

VIDCŚAKA—Vardhamānaka, wash mine feet, too.

SERVANT—When the feet are well washed, you will be rolling on the ground. Waste water? Or rather bring (your

feet) I will wash (them) (*Gesticulates the washing*
Vidushaka's feet)

VIDUSHAKA—O, the slave-boy has not only washed my feet
 but my face too

HERO—Friend,

This sleep, that hangs upon the eyes, seems to creep
 over me from the region of the forehead, and swift and
 invisible like old age it grows in intensity as it saps
 mortal's strength (4)

Maitreya, let us sleep

(*Exit servant*)

(*Entering with a casket of jewellery in her hands*)
 A MAID—Noble Maitreya, wake up, wake up

VIDUSHAKA—What is it, lady?

MAID—I was to hand over this gold casket after the lapse
 of the sixth and seventh days To-day is the eighth

HERO—Is that Vasantasena's property?

MAID—Yes. Tell him, master, tell him that he must take it

HERO—Take it, Maitreya

VIDUSHAKA—Why not take this jewellery inside the inner
 apartments?

HERO—Idiot! The mistress of the house must not see
 jewellery worn by outsiders

VIDUSHAKA—No help! Bring it. I will take what is (sure) to
 be stolen by thieves

(*Aśaid gives it and exit*)

VIDUSHAKA—Now, why did you give your mantle to the
 courtesan's servant?

HERO—Out of sympathy

VIDUSHAKA—What? Sympathy even for such a one?

HERO—Friend, do not say so.

VIDUSHAKA—I have to roll on the ground like an ass of burden.

HERO—I am troubled by sleep. Keep quiet.

VIDŪSAKA—Sleep well to rise a happy man. I, too, will sleep.

(Both sleep.)

(Then enter Sajjalaka.)

SAJJALAKA—Here I am.

By my strength and skill, I have made a passage for my work that would easily admit the breadth of my body. Now will I creep along the ground with my body rubbed like a snake that sheds his worn-out skin. (5)

Ha, I have entered here by cutting a hole in the side-door of the garden-wall. So now I will get into the inner square. (*Reflecting in sadness*) Oh,

Let wise men call it mean, this which goes on when folks are asleep—for it is cruelty and not valour to overpower by deceit those that repose in trust. Yet this condemnable position which leaves a man independent of others, is far better than the folded hands of servility, and this was the course adopted by Drona's son in days gone by when he slew the sleeping princes. (6)

(*Reflecting*)

I feel no compunction in my mind if I come across the house of a merchant who is rich and greedy, who disregards honest men, and is ruthless in his business. (7)

Let whatever happen! What will not the Love-God drive us to! Let me set to work. Oh! Which is the spot that has become loose by running water and can be broken through without a sound? Where can a gaping hole be cut into the wall which with ease can give a view of the interior? Where has the house become dilapidated, worn out with saltpetre and thinned by falling bricks? Where is it that I may not encounter women and (yet) gain my purpose? (8)

(*Stepping round*) Here is (revealed) the lay-out of the site. The presence of moisture shows this portion of the mansion to be the best (suited for my purpose) in the house. So here will I make a breach for entrance. Ha, but what kind of breach should I make now?

Lion-stride or full moon? Mouth of fish or crescent-moon? Tiger-jaw or triangle? Shall the breach look like a seat or like an elephant's mouth? How can the votaries of my art be taken by surprise? (9)

Well, I will cut the 'Lion-stride'.

VIDUŠAKA—Oh, you are a wake, aren't you?

HERO—What is it?

VIDUŠAKA—I cannot sleep any more than a Buddhist mendicant who has made an assignation with a serving wench. My left eye throbs. I fancy I see a thief cutting a hole. If that is the feeling that wealth gives, I would belong to the tribe of the poor.

HERO—Fie on you, you fool. You long for poverty!

SAJJALAKA—Now what shall I use to mark out the line of the breach? Why, this will do, sacred thread by day and measuring tape by night.

When to-night I shall have breached the walls of this (house), leaving them even after cutting, and applying the cutting instrument but once, the neighbours with gloomy faces will at dawn, tomorrow, condemn my crime but praise my skill. (10)

Bow to Kharapaja. Bow to the Gods that go by night. (*Does as decided on*) Well, well, I have finished my work. Let me now enter. (*Entering*) Ah, there is a lamp burning. I must move away. Tut! I am Sajjalaka; A cat to leap, a wolf to sneak away, a hawk to decry a house, sleep to gauge the strength of the slumbering, a snake to glide. Illusion itself in changing either form.

VIDŪṢAKA—Not Vasantasenā, but Vasantasena is come.

HERO—Ratanikā, what is it?

MAID—Master, a thief has cut a hole in the side-door of our orchard and got in.

HERO—What, a thief got in?

VIDŪṢAKA—Well, friend, you always say "Maitreya is an idiot," "Maitreya is a blockhead." Have I not acted wisely in handing that golden casket to you?

HERO—You handed that to me?

VIDŪṢAKA—Yes, of course.

HERO—What time?

VIDŪṢAKA—At midnight

HERO—What, at midnight? Did you really give me?

VIDŪṢAKA—Yes, Cārudatta, I gave it to you when you were awake

HERO—Alas! The golden casket has been stolen

VIDŪṢAKA—Now, give it back to me

HERO—(Aside)

Who will believe the truth? Everyone will suspect me. For in all crimes impotent poverty is an object of suspicion. (15)

Entering

THE BRAHMIN LADY—Ratanikā Ratanikā, come, she does not hear. Well I shall rap at the door. (Does so.)

MAID—Oh, a rap at the door. My mistress calls me.

(Moving about) Here I am, Mistress.

LADY—I hope they are not hurt or killed? My husband at the noble Maitreya?

MAID—They are all right, my master and the noble Maitreya. But the jewellery of that person is stolen by burglars.

LADY—stolen by burglars, you say?

MAID—Yes.

LADY—How is that person to be recompensed? Well I will give this. (*Touching her ears*) Alas! This is only a palm leaf. How *habat* deceives me! What may I do now? (*Reflecting*) Well, I have it. I have received from my family a necklace worth a lakh. But would my lord accept it, out of pride? Well, this is what I will do. (*exit*)

VIDUŠAKA—With bent head I beg your pardon for this fault which was caused by darkness. Now you may put it into my hands

HERO—Why do you worry me, now?
You have all these days known my character, and yet you do not believe me? How much more then that person that lives by her art and is clever at deceit? (16)

VIDUŠAKA—So, methinks, unfortunate as I am, I must have put it into the hands of the burglar. (*Stands apart in dejection.*)

THE BRAHMIN LADY—Radanikē, call the noble Maitreya

MAID—Noble Maitreya, the mistress calls you

VIDUŠAKA—What, me?

MAID—Yes, of course

VIDUŠAKA—Well, I will come. (*Advances*)

LADY—Noble Maitreya, please to accept this present

VIDUŠAKA—Such a costly present ill goes with our condition. What is the occasion of this (present)?

LADY—Why, I observe a fast on the sixth day, and the occasion for it is my desire to secure the blessings of a Brahmin by making him the present of the best of my possessions.

VIDUŠAKA—But to-day is the eighth day

LADY—It was through mistake that it was not performed. So to-day I offer worship.

VIDŪŚAKA—The present is so out of proportion (to the occasion) that it seems to be made out of compassion (*Aside*) What should I do, Radanikā ?

MAID—(*Aside*) My mistress acts thus to free my master from debt by handing it to you, thinking that my master must be worried about what to give to that person. So accept it.

LADY—As the pearl-string has sprung from water, and it is difficult to meet you, I have forgotten the formality. Take this.

VIDŪŚAKA—(*Taking*) Let everything be. But there are tears in your eyes.

LADY—The temple smoke has brought those tears to my eyes.

VIDŪŚAKA—I conjure thee by the noble Cārudatta, if I don't tell the truth.

LADY—Alas ! (*Exit*)

VIDŪŚAKA—She has gone without speaking her grief in words but betraying it by her tears. (*Advances*) Ho, here it

HERO—What is it ?

VIDŪŚAKA—The fruit of marrying a lady from a family of equal rank.

HERO—So my wife takes pity on me ?

VIDŪŚAKA—Yes, that is it.

HERO—Fie on me. Today I feel a dead man.

So powerless I am through loss of wealth, that a woman pities me with her wealth. Thus the man is in fact but a woman, and the woman, man. (17)

VIDŪŚAKA—The lady entreats you from her heart, I entreat you with my bowed head. Take this.

HERO—Well, as you say. (*Taking*) Friend, take this pearl string and go to Vasantasenā

My desire having indulged fully in my wealth no unworthily seeks woman's wealth, hanging between

my pride and my duty. O he what good is a (noble) family if a man is poor. (18)

VIRGAKA—Oh that a necklace worth a lakh is to be given to recompense a golden casket worth but a trifle!

HINDO—Friend, do not say so

Give this as the price of that great confidence which inspired her to make the deposit with us. (19)

Exeunt Omnes

End of the Third Act

Act IV

(Enter Vasantasenā in love, and her maid with a picture-board, holding a paint-box and brushes in her hand.)

COURTESAN—My good girl, do you think it is like him?

MAID—Mistress, that is exactly how that noble youth looked when I saw him from a distance with eyes that sought him with great regard in the hubbub of riot caused by the elephant

COURTESAN—Now you speak falsely thus proving the proverb "bly are those that live in courtesans' quarter".

MAID—What is that? "Every one in courtesans' quarter is so polite"? Look you, my mistress, Nimba trees do grow in a Campaka garden. My heart is charmed that it is so very like. I am praising it in very truth. he is indeed, the very God of Love

COURTESAN—My good girl, I want to avoid being ridiculed by my friends.

MAID—That is right. Courtesans, they say, regard their friends as their rivals.

(Enter another maid with ornaments in her hand.)

MAID—Is my mistress well?

COURTESAN—Well, my good girl, you are welcome.

II⁷⁹. चेट्टी—ह को दागि पयो। etc. The मृच्छकटिक does not at all contain this conversation between वसन्तसेना and चेट्टी. It is not clear what वसन्तसेना means by गुणवानो रत्नित्तो होदि। What is meant by गुणवानो? "A man of virtue?" or "A man possessed of some specific quality—say the art of the shampooer?" In either case, how does Vasantasenā know that this stranger was गुणवान्?

P. 26, II⁸⁴. गणिका—हज्जे! पुरुषं विप्र।—The courtesan wants her maid to make inquiries about the shampooer; hence she says—"Well—thus" We expect some such stage-direction as वसन्तसेना चेट्टीं संज्ञा ददाति।

II⁹³ पूजाविसेयेण etc. Woolner understands the passage to mean आसनादिकं कार्यं—"She is so polite about it, I suppose I must" i. e. must sit down. However the import is "From this special hospitality (पूजाविसेय) I infer I shall succeed in my object" कार्यम्—धनिकोपद्रवपरिहारलभ्यं मदीप्सितं अनया मग्नादयितुं शक्यम्। as Ganapatiśāstri explains it.

P. 27, II¹¹³. अविष्ममन्तो—अविभ्रमन्—The original reads आविष्ममन्तो which is obviously a misprint.

II¹²⁰. आहृदो—आचिनः not flaunting his virtues. Ganapati Śāstri explains the word thus—आचिन. उच्च. सूडगुणः। Woolner takes it to mean "Calm and collected."

II 1⁴². एभस्मि दुय्यद्दो गुणविभवो सि—Woolner renders :—"It is difficult to find wealth and merit together." He takes गुणविभवः as गुणाः च विभवः च—a द्वन्द्व compound; but that is hardly possible grammatically speaking. The मृच्छ* gives दुय्यद्दो गुणा विदवा भ। which makes the meaning quite clear. But as it is गुणविभव can only mean "wealth of merit", "all merits".

P. 30, II¹⁵³. गच्छदु...मुहिज्जनदमणेण पीदि निज्वसेदु। Wrongly translated by Woolner as :—"May you go, and give me the pleasure of seeing you again."

Act III

■ 33 III. 1 संकीर्णदोषरहिता, गौरी—Ganapati explains this thus:—विषयेषु निष्पेक्षितश्रेष्ठयेषु मध्ये संकीर्णदोषरहिता राग मङ्गरदोषशून्या विभुसंगीता गौरी गानमह । Hence—"A discourse (गौरी) of flawless melody on the objects of his love (विषय) मङ्गारमेषु मदनमयमेषु—मदनमयम is intense passion or love, while मङ्गारम is to be taken as adjectival qualifying मदन मयमेषु—मङ्गारमि (by dalliances) एव येषु—so that the expression means,—in the passionate delight of love-dalliances

III 1¹, को वाद्यो—This is a familiar expression in the plays of the group. Cf स्कन्ध III¹⁰.

III 1² इमं इदं यो न रमासि—this is a rather curious construction.—इमां इमवीज्यां न रमे । where the root रम् is used transitively—in the sense of "to enjoy"—"I do not enjoy this accursed lute" अहिभद्रिदधाने—अधिकरहरधाने—in the stronger parts. Possibly the pegs of the lute are intended

P. 34. III 1³ भावशाखलं—भावशाखल is भावविभ्रान्त variety of emotions or emotional effects; but Woolner understands भावशाखल as the name of the singer—Prof Variegato!

III 2¹ हृदिभा विपटनी—this in मुद्रकरिक is हृदिभा हाव मङ्गद पटनी (हृदि संवृत्तं पटनी). The whole passage in the पुराण is full of very easy humour

III 3 अरतं गती इष्टमवस्थाय—the first act opens on the sixth day of the dark-half, as the moon is represented as rising towards the close of the act which shows that it was somewhere between 10 and 11 p.m.; the Vidūṣaka gives the ornaments to Radanika saying "गङ्गा वर मुच्यन्तामङ्गारं मुदं मङ्गिणं रत्नमीष्टं न धारेदि ।". Besides वाद्यल is spoken of as पटिहृत-देवकार्य, by his friend, the Vidūṣaka.

In this act the moon is spoken of as setting sometime after mid-night on the eighth day—showing, thereby, that it is the eighth day of the bright half of the month; so that we have to allow the lapse of a fortnight or so between the

first and third act. But from the arrangement between the चंदी and the विदूषक regarding the days on which each was to keep the ornaments, it would appear that only three days must have elapsed between the first and third act. For the चंदी says इमं सुवर्णमण्डं मर्दाम् सनमीम् परिवहामि । अदुर्मा सु भज्ज । By introducing the निधि scheme, therefore, the author of the Cārudatta has involved himself into an inconsistency regarding time-sequence.

P. 35. III. 3.²¹ मुहं वि घादे—घादे should be changed into घादं । परिवहेहामि—परिवहयामि, निवर्तयामि । Hand over

P. 37. III. 5. निमुष्यमान इव. The image is employed in the स्वप्नवासवदत्त—निमुष्यमानमुज्जगोदरनिर्मलम् etc iv 2.

iii. 6 कर्कश्यता—An instance of a double abstract-noun formation. From कर्कश we have कर्कश्य and hence the addition of ता in the same sense (भावे) is superfluous.

iii. 7. This verse is not at all to be found in the मृच्छ*.

iii. 8. दर्शितान्तरमुख. सन्धि—This has to be explained as दर्शितान्तर. अत एव सुख. i.e. a hole (सन्धि.) which with ease can give a view of the interior. The मृच्छ* gives न च दर्शितान्तरगत. सन्धि.—i.e. a breach in the wall which will not be (easily) discovered.

P. 38. III. 8.¹ सोपश्लेहनया etc., the passage is somewhat obscure. We understand अथ भवनविन्यासः as "this portion of the house" and गृहविशिष्टः=गृहे विशिष्टः—"peculiar i.e. best suited for my purpose, owing to moisture (सोपश्लेहनया)." The expression सोपश्लेहनया occurs also in प्रतिमा III 2.¹ and अभिवेक I 6.¹

P. 39. III. 9.² भो जागति सु भव—etc. This conversation between the विदूषक and नायक shows that they are both awake. In the मृच्छ*, however, the विदूषक is represented as talking in his sleep (उत्सवप्रायते) at this stage and it is not वारदत्त who is his interlocutor but सर्किलक who cleverly poses for वारदत्त.

